

Міністерство освіти і науки України
Київський національний університет імені Тараса Шевченка
Навчально-науковий інститут філології
Кафедра української мови та прикладної лінгвістики

ВІКОВА ВАРІАТИВНІСТЬ МОВЛЕННЯ НОСІЇВ ГОВІРОК КОЗЕЛЕЦЬКОГО РАЙОНУ ЧЕРНІГІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Кваліфікаційна робота

освітнього ступеня «бакалавр»

студентки IV курсу

галузі знань 03 «Гуманітарні науки»,

спеціальності 035 «Філологія»,

спеціалізації 035.01 «Українська мова

та література», ОНП «Українська

філологія та західноєвропейська мова»

Марини Сергіївни ЗАСЕНОК

Науковий керівник:

к.філол. н., доцент кафедри української
мови та прикладної лінгвістики

Оксана СУХОВІЙ

«Допущено до захисту»

протокол засідання кафедри

української мови та прикладної лінгвістики

№ 15 від «6» червня 2024 року

Завідувач кафедри _____ (підпис)

к. філол. н., доц. **Сергій РІЗНИК**

АНОТАЦІЯ

У бакалаврській роботі висвітлено теоретичні засади вивчення варіативності діалектного мовлення у віковому аспекті та здійснено практичний аналіз варіювання мовних одиниць фонетичного, морфологічного, синтаксичного та лексичного рівнів у мовленні жителів Козелецького району Чернігівської області відповідно до віку. Висвітлено ключові умови й особливості впливу віку на мовлення окремих діалектоносіїв. Актуальність теми зумовлена необхідністю простежувати тенденції, які виявляються в мовленні діалектоносіїв, у зв'язку із посиленням ролі літературної мови навіть у повсякденному житті, що може спричиняти поступове послаблення, а то й втрату певних діалектних рис. Тож важливим є вивчення динаміки говірок для збереження їхніх особливостей. Об'єктом дослідження є діалектне мовлення носіїв говірок Козелецького району, а предметом – варіювання діалектного мовлення під впливом позамовного чинника віку мовця.

За підсумками аналізу виявлено, що варіативність мови за віковим критерієм виявляється на всіх рівнях з різною інтенсивністю. У межах говірок Козелеччини найбільше впливу вікового чинника піддаються фонетична й лексична підсистеми. Діалектоносії, що належать до різних поколінь, використовують відмінні мовні засоби та мовні одиниці. Нами окреслено основні закономірності в загальноговіркових та індивідуальних особливостях мовлення і зроблено висновок щодо визначальних тенденцій функціонування різних територіальних явищ у мовленні молодшого, середнього та старшого поколінь жителів Козелеччини. Результати дослідження засвідчують зумовлену віком системність виявлення окремих особливостей східнополіського говору в мовленні носіїв говірки. Водночас дослідження відкриває нові перспективи для подальшого дослідження несистемних явищ.

Ключові слова: варіативність, вік, козелецькі говірки, лексика, морфологія, синтаксис, східнополіський говір, фонетика.

ANNOTATION

The bachelor's thesis explores the theoretical foundations of studying the variability of dialect speech in the age aspect and provides a practical analysis of the variation of language units of phonetic, morphological, syntactic and lexical levels in the speech of residents of the Kozelets rural district of Chernihiv region according to age. The key conditions and peculiarities of age influence on the speech of individual dialect speakers are highlighted. The relevance of the topic is stipulated by the need to trace the trends in the speech of dialect speakers in connection with the increasing role of the literary language even in everyday life, which can lead to a gradual weakening or even loss of certain dialectal features. Therefore, it is important to study the dynamics of dialects in order to preserve their peculiarities. The object of the study is the dialect speech of the speakers of the Kozelets rural patois, and the subject is the variation of dialect speech under the influence of the extra-linguistic factor of the speaker's age.

The analysis revealed that the variability of the language according to the age criterion is presented at all levels with different intensity. Within the dialects of Kozelets district, the phonetic and lexical subsystems are most affected by the age factor. Dialect speakers belonging to different generations use different linguistic means and linguistic units. We have outlined the main patterns in the general dialect and individual features of speech and concluded that there are defining trends in the functioning of various territorial phenomena in the speech of the younger, middle and older generations of the residents of Kozelets rural district. The results of the study demonstrate the influence of age on the systematic nature of certain features of the Eastern Polissya dialect in the speech of the native. At the same time, the study reveals new perspectives for further research of non-systemic phenomena.

Key words: age, Eastern Polissia dialect, Kozelets dialects, lexicon, morphology, phonetics, syntax, variability.

ЗМІСТ

ВСТУП	5
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ПЕРЕДУМОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ДІАЛЕКТНОГО МОВЛЕННЯ У ЗВ'ЯЗКУ З ВІКОМ РЕСПОНДЕНТІВ	
1.1. Загальні особливості східнополіського говору	8
1.2. Територіальна та вікова варіативність мови	12
Висновки до розділу 1	16
РОЗДІЛ 2. ВАРІАТИВНІСТЬ ГОВІРКИ ЗА МОВНИМИ РІВНЯМИ В МОВЛЕННІ РІЗНИХ ВІКОВИХ ГРУП	
2.1. Фонетичні особливості	17
2.2. Морфологічні особливості	24
2.3. Синтаксичні особливості	27
2.4. Лексичні особливості.....	30
Висновки до розділу 2	48
ВИСНОВКИ	50
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	52
ДОДАТОК А. Паспортизація проаналізованих записів	56

ВСТУП

Зв'язок соціолінгвістики та діалектології є беззаперечним. Природно, що стать, вік, професія, соціальний статус та оточення позначаються на особливостях мовлення особи. Так, особистий інтерес підштовхнув нас до вибору віку мовця як основного досліджуваного фактора в цій роботі. Для актуалізації поняття варіативності вагому інформацію дає дослідження діалектного мовлення різних вікових груп (діалектоносіїв старшого, середнього та молодшого покоління) [9, с. 22].

Окрім цього, вік як соціальний фактор диференціації залишається малодослідженим у сучасній діалектологічній науці. **Актуальність** нашого дослідження зумовлена новою перспективою аналізу впливу позамовних чинників на діалектне мовлення на матеріалі говірок Козелецького району Чернігівської області, які досі не були предметом спеціального аналізу. Новизна дослідження полягає в з'ясуванні тенденцій функціонування певних особливостей козелецьких говірок у мовленні носіїв різного віку. Дослідження варіативності мовлення за віковим критерієм, безперечно, відповідає сучасному стану розвитку лінгвістики та зростанню інтересу до екстралінгвального впливу на мовні явища.

Виявлення вікового варіювання мовлення діалектоносіїв ще не було об'єктом ґрунтовного дослідження в українському мовознавстві, однак тему частково репрезентовано в роботах таких учених, як Д. А. Марєєв [27], О. М. Костів [22], О. Я. Гавадзин [9], К. Д. Глуховцева [11], М. В. Гнатюк [12] та інші.

Метою дослідження є встановлення закономірностей варіювання мовних одиниць різних рівнів у мовленні жителів Козелецького району відповідно до віку носія.

Досягнення поставленої мети зумовлює необхідність розв'язання таких **завдань**:

- 1) розглянути історіографію досліджень в аспекті впливу вікового та інших екстралінгвальних чинників на діалектне мовлення;
- 2) розкрити основні поняття діалектології та соціолінгвістики, суміжні з темою дослідження;
- 3) окреслити загальні риси східнополіського говору та козелецьких говірок зокрема;
- 4) записати діалектне мовлення носіїв досліджуваної говірки та проаналізувати аудіоматеріали, простежити загальні та визначити індивідуальні особливості мовлення носіїв;
- 5) з'ясувати специфіку вияву характерних рис східнополіського говору у фонетичній, морфологічній, синтаксичній та лексичній підсистемах мови за віковим критерієм;
- 6) виявити особливості говірки, які об'єднують і розрізняють її носіїв різного віку;
- 7) з'ясувати причини динамічних поколіннєвих змін у говірці;
- 8) дійти висновків щодо поширення та особливостей функціонування діалектного мовлення відповідно до віку його носіїв.

Об'єктом дослідження є діалектне мовлення носіїв говірок Козелецького району. **Предметом** – варіювання діалектного мовлення під впливом позамовного чинника віку мовця.

Матеріалом дослідження стали власні записи говірки, здійснені в селищі Козелець, селі Булахів та в телефонному режимі з жителями прилеглих сіл; збір матеріалу проводився у форматі питання – відповідь. Інформаторами стали 2 корінні та 1 некорінна мешканка с. Козелець, 3 корінні та 3 некорінні жительки с. Булахів та 1 корінна мешканка с. Отрохи. Усі – жінки, віком від 14 до 88 років.

Далі респондентів умовно об'єднано в групи за віковим критерієм: підлітки – особи до 18 років; молодь – від 20 до 35 років; середнього віку – особи від 36 до 65 років; старшого віку – від 66 до 88 років. Усі матеріали записано на електронні носії, паспортизовано та збережено за посиланням, яке подано в додатку А. Загальна тривалість проаналізованих записів – 2 години 24 хвилини 13 секунд.

Мета і завдання роботи зумовили використання відповідних **методів** та прийомів дослідження: *описового*, що передбачає характеристику фонетичних і морфологічних особливостей, лексики та синтаксичних одиниць, характерних для говірки в цілому та мовленню конкретного носія; *зіставного*, що полягає в порівнянні згаданих особливостей у контексті варіювання віку мовця. Частина діалектного матеріалу зібрано *експедиційно-польовим* методом, що передбачає запис живого розмовного мовлення. Застосовано *аналіз* усних документальних джерел – текстів, записаних на диктофон.

Апробація результатів дослідження. Результати дослідження були представлені на VIII Всеукраїнських наукових читаннях за участю молодих учених «Філологія XXI століття: нові дослідження і перспективи» (11 – 12 квітня 2024 року, ННІФ КНУ ім. Тараса Шевченка, Київ) та відображені в 1 публікації: Засенок М.С., Суховій О.О. Вікова варіативність мовлення носіїв говірок Козелецького району Чернігівської області. Матеріали VIII Всеукраїнських наукових читань за участю молодих учених «Філологія XXI століття: нові дослідження і перспективи». Київ, 2024. С. 79 – 80.

Бакалаврська робота складається зі вступу, двох розділів із висновками до кожного з них, загальних висновків, списку використаних джерел (41 позиція) і додатку А. Обсяг роботи – 58 сторінок, із них основного тексту – 47 ст.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ПЕРЕДУМОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ДІАЛЕКТНОГО МОВЛЕННЯ У ЗВ'ЯЗКУ З ВІКОМ РЕСПОНДЕНТІВ

1.1. Загальні особливості східнополіського говору

Проблема історії, поширення та визначення характерних особливостей поліського, або північноукраїнського наріччя, від початку минулого століття була розглянута багатьма науковцями, такими як С. П. Бевзенко [4], Г. Л. Аркушин [1, 2, 3], П. С. Лисенко [25], О. Б. Курило [24], В. М. Ганцов [10], Ф. Т. Жилко [18], В. М. Мойсієнко [30] та ін. Останні 15 років продовжують наукову роботу з різними аспектами функціонування наріччя О. М. Холодьон [39], Д. А. Марєєв [27], О. М. Костів [22], Ю. В. Громик [16, 17], А. Ю. Яворський [17] та інші. Ученими активно досліджується лексична і фонетична системи поліського наріччя в їхній динаміці, мовна інтерференція, ставлення носіїв до діалекту та репрезентація наріччя в літературних творах.

В. М. Ганцов, схарактеризовуючи фонетичні зміни в українській мові, констатував: «Північноукраїнські говірки... досі заховують у собі багато старовинних рис нашої мови, котрі в інших говірках давно уже щезли, позмінювавшись новотворами» [10, с. 116]. Він стверджував, що північне наріччя стоїть біля витоків української мови і є архаїчною основою формування літературної мови [10]. Окремо науковець визначає самобутність мови Східного Полісся, адже він ґрунтовно вивчав особливості козелецької говірки, яка і є предметом нашого дослідження.

Чернігівська область повністю входить до ареалу поширення північноукраїнського наріччя. Досліджуючи особливості говірок Козелецького району, який межує з Київською областю, варто зазначити, що у зв'язку з помежовою географією цієї території, у мовленні мешканців непослідовно проявляються ознаки середньо- та східнополіського говорів. Останні, як правило, є панівними. Особливі риси говору яскраво виявляються на фонетичному, морфологічному та синтаксичному рівнях.

Серед основних фонетичних особливостей виділяють такі:

а) у вокалізмі:

- 1) протиставлення наголошеного (5-8 фонем) і ненаголошеного (4-6 фонем) вокалізму [37, с. 27];
- 2) фактична відсутність взаємонаближення ненаголошених [е] та [и] [4, с. 201];
- 3) наявність фонем дифтонгічного характеру, зокрема [d], [x] [4, с. 200]: *вуол* [25, с. 50], *запуонка* [25, с. 78], *кр'ієнко* [25, с. 107], *с'ієнци* [25, с. 195];
- 4) рефлексія *ě (ѣ) в [x], [E], [K] у наголошеній позиції та в [e] без пом'якшення попередньої приголосної у ненаголошеному складі [4, с. 201]: *м'есто* [25, с. 125], *в'ієтрачок* [25, с. 46];
- 5) реалізація давнього *ę як [e] в ненаголошеній позиції та [a] – в наголошеній [30, с. 94]: *деветиручка* [25, с. 65], *запрегти* [25, с. 80];
- 6) вияви давніх *i та *y як [i^і], [i^н] [13, с. 56]: *крап'і'ва* [25, с. 106], *жи'гвалка* [25, с. 73];
- 7) поширення афези – «опускання ненаголошеного голосного при збігу з іншим голосним на межі або всередині слів»: *по'дкидат'* (поодкидати), *до'дної* (до одної) [37, с. 29];
- 8) поширення «акання» [4, с. 201]: *пар'ієчки* [25, с. 152], *пазаростувать* [25, с. 149].

б) у консонантизмі:

- 1) збереження давнього пом'якшення губних звуків та [ч'] [30, с. 51]: *бич'ети* [2, с. 20], *в'ес'іл':єчко* [2, с. 52];
- 2) диспалаталізація [ц'] та [р'] [4, с. 201]: *бурачин':є* [2, с. 38], *гнилиця* [2, с. 93];
- 3) випадання [ї] на межі префікса на голосний і кореня: *пришли, зашли, виду* [37, с. 128];

- 4) заступлення [ф] звуком [х] та звукосполюкою [хв]: *бухвет, хв'ігура* [37, с. 125];
- 5) наявність епентетичного [л'] після губних у дієслівних формах 3-ої ос. мн. перед наголошеним закінченням *-ам'* і відсутність його перед ненаголошеним закінченням *-ет'* цих форм: *губет', купет', л'убет'* [4, с. 201];
- 6) відсутність оглушення дзвінких в кінці слів [4, с. 201].

Серед морфологічних рис, притаманних східнополіському говору, можна назвати:

- 1) усічені форми прикметників і займенників прикметникового відмінювання у називному відмінку однини чол. роду і нестягнені форми в жіночому і середньому роді, а також у називному відмінку множини: *добри – добрайа, молоди – молодойе* [4, с. 202];
- 2) часте вживання інфінітива на *-т'* чи *-т* при збереженні *-ти* під наголосом [4, с. 202];
- 3) закінчення *-е* у 3-ій особі однини дієслів II дієвідміни: *ходе, носе* [30, с. 200];
- 4) відсутність початкового *н'* в особових займенниках 3-ої особи у непрямих відмінках [30, с. 199]: *йон* [25, с. 87];
- 5) поширені вказівні займенники *сеї, с'айа, сейе* [4, с. 202];
- 6) паралельне вживання форм орудного відмінка однини іменників I відміни: *п'ес'н'ой – п'ес'н'ойу, душой – душойу* [30, с. 164];
- 7) збереження закінчення *-е* в іменниках середнього роду перед подовженим м'яким приголосним та в іменниках I та II відміни, м'якої групи в давальному та місцевому відмінках однини: *жит':е, на земл'іе* [4, с. 202].

У східнополіському говорі також збережений ряд синтаксичних ознак, таких як вживання прийменника *к* (*ік*) у значення «до» (*к серц'у*), поширення конструкцій прийменників *л'а, л'е* з родовим відмінком (*л'а хати*) [4, с. 202] та

вживання єднальних і протиставних сполучників *да, дак*. Насамкінець, у мовленні носіїв говору функціонує шар лексичних діалектизмів, характерних лише для Полісся.

1.2. Територіальна та вікова варіативність мови

Варіативність мови як її природна характеристика була предметом активних наукових досліджень із часів І. Бодуена де Куртене, який висунув тезу про «горизонтальне» й «вертикальне» членування мови. У сучасному мовознавстві під «горизонтальним» розуміють територіальні відмінності у використанні мови – виникнення діалектів, наріч та говірок. «Вертикальне» членування пояснюється варіативністю між мовою представників різних вікових, гендерних, етнічних чи професійних груп, тобто носіїв різних соціолектів [35, с. 46–47]. Очевидно, що не можна відділити ці два явища одне від одного, адже територіальна й соціальна стратифікація в сукупності формують мовлення індивіда. Лише їх комплексне дослідження може дати уявлення про сучасний стан мови і її варіації.

Грунтовне вивчення питання мовної варіативності репрезентовано низкою фундаментальних праць Ю. О. Жлуктенка [19], О. Є. Семенця [32], С. В. Семчинського [33], О. І. Чередниченка [40], К. В. Вукулової [6, 7, 8] та ін. Зокрема територіальні варіації української мови досліджували Г. Л. Аркушин [1, 2, 3], С. П. Бевзенко [4], В. М. Мойсієнко [30], В. М. Ганцов [10], О. Б. Курило [24], Ф. Т. Жилко [18], П. Ю. Гриценко [15], В. С. Ващенко [5] та інші. Проблемі соціальної диференціації мови присвячені праці таких учених, як А. П. Загнітко [20], Л. О. Ставицька [34], Л. Т. Масенко [29], О. І. Горошко [13], А. П. Мартинюк [28], А. Г. Ніколенко [31] та ін.

Мовна варіативність – це здебільшого позитивне явище. Наявність численних відгалужень від літературної мови засвідчує її мінливу природу. При цьому сталість категоріальних відмінностей у мові врівноважує її варіативність. Такий баланс створює передумови для розвитку мови за рахунок збільшення різноманітності в системі та реалізації її стилістичного потенціалу.

Розрізнення територіальних, історичних і соціальних умов життя носіїв певної мови в синхронії та діячронії є основою мовної варіативності. Регіональні відмінності мови є традиційним об'єктом лінгвістичних досліджень. Соціальна і функціональна диференціація мають динамічний характер і є основною ознакою живої літературної мови [14, с. 13–15].

К. В. Вукулова підкреслює, «в останніх дослідженнях саме соціологічної складової мови відзначаються такі критерії, які є невід'ємними у розгляді мовлення, а саме: гендерний, віковий, етнічний аспекти, та, що є немаловажливим – соціальний статус мовців» [7, с. 205]. Із усіх типів варіативності у нашому дослідженні ми зосередимось на віковому чиннику впливу на одну з територіальних варіацій української мови, об'єднавши аналіз функціонування таких явищ, як діалект, соціолект та ідіолект.

Виключно усна форма існування діалектного мовлення утруднює вияв загальних закономірностей динамічних змін у говірках в аспекті поколінь, оскільки при дослідженні слід враховувати індивідуальні характеристики мовця та спільноти, яка послуговується говіркою. Окрім цього треба зважати на некодифікованість діалектного мовлення та значний вплив на його лексичну систему різних соціолектів. [9, с. 21]. Також діалектоносії часто нативно володіють кількома мовами і вимушені розділяти їх уживання відповідно до ситуації спілкування. Усі ці фактори сприяють зростанню уваги до позамовних чинників у формуванні й функціонуванні говірки.

Вивчення зв'язку віку з мовою є актуальною лінгвістичною проблемою, оскільки вік мовця відображає зміни в мові спільноти, відповідно до її історичного розвитку, разом зі змінами в мові індивіда. Такі дослідження дають змогу описати, як фонетичні, лексичні та граматичні мовні зміни «підхоплюються мовцями певного віку і передаються наступним поколінням» [6, с. 84].

Сучасні дослідження доводять, що мова дитини в перші роки її життя формується переважно під впливом мовлення старших людей, що служать в якості моделі. Поступово коло взаємодії дитини з однолітками розширюється і значно впливає на її мовлення. У підлітковому віці закладаються основні мовні навички та особливості індивідів, адже у цей період життя відбувається найбільше біологічних та соціальних змін. Дорослі є більш поміркованими у виборі мовних інструментів, що, переважно, пов'язано зі звичкою використання стандартизованої мови на робочому місці. Зрештою, мовці похилого віку, що зазвичай мають нижчий соціальний статус і менш активно беруть участь у діяльності суспільства, мають більш виражене відхилення від мовної норми [8, с. 63]. Це можна пояснити відсутністю соціальної необхідності послуговуватися лише літературним варіантом мови та недостатньою експозицією до інших, «нерідних» соціолектів та діалектів.

У зв'язку з цим, варто згадати, що беззаперечним є факт існування суспільного стереотипу про те, що діалектне мовлення поширене лише серед старшого покоління. Побутування такої громадської думки є цілком зрозумілим з кількох причин. По-перше, чим молодше покоління – тим меншим є його експозиція до діалектного мовлення. Молодь переважно мешкає у великих містах, а старші люди – у селах. Через це мінімізуються спілкування та мовний обмін між поколіннями. Окрім цього, відносна ізоляваність менших населених пунктів від різноманітних мовних впливів і сприяє функціонуванню й розвитку діалектів. У той час як у великих містах мовна інтерференція виявляється сильніше, тому діалект не посідає чинне місце в мовній картині міст. Також яскраво це помітно у межах сім'ї: якщо батьки чи старші родичі не послуговуються говіркою, то у молодшого покоління не буде джерел поповнення мови діалектними рисами. Більше того, завдяки використанню технічних засобів та Інтернету сучасна молодь інтегрується у глобальний простір, який витісняє місцевий разом з притаманним йому діалектом.

Сучасна шкільна освіта та мас-медіа базуються на мовній нормі і транслюють її як мовний еталон. Так вони впливають на ставлення соціуму до різних мовленнєвих стилів. Саме тому молодшому поколінню діалектне мовлення часто здається відхиленням від норми, яке треба усувати. Звідси впливає й друга причина стереотипів. Недостатня освіченість суспільності призводить до прирівнювання понять суржик і діалект, через що другому надаються виключно негативні конотації, які роблять його характеристикою неграмотної та несучасної людини. Відповідно до цього суспільний тиск примушує людину пристосовувати своє мовлення до нормативного, що зазвичай стосується представників саме молодших поколінь.

Як зазначає Г. Л. Аркушин, середнє і молодше покоління сільських жителів здебільшого є ділінгвами, адже, знаючи літературну мову і володіючи її нормами, у побутовому спілкуванні вони послуговуються переважно своєю говіркою. Поняття ділінгвізм учений визначає як «володіння літературною мовою і однією з діалектних форм спілкування» [1, с. 20]. Відповідно до власних спостережень, більш формальні комунікативні ситуації спонукають мовців обирати літературну мову для спілкування, а повсякденні, невимушені обставини – говірку, що є, передусім, природним мовним засобом для більшості діалектоносіїв.

Висновки до розділу 1

1. На території Козелеччини досі зберігаються всі визначені науковцями риси східнополіського говору на фонетичному, морфологічному та синтаксичному рівнях. Це свідчить про архаїчність і самотність мови цього регіону.

2. Лише комплексне вивчення територіальних і соціальних діалектів може дати уявлення про сучасний стан розвитку мови та її динаміку. Основними екстралінгвальними чинниками впливу на мовлення є гендер, вік та соціальний статус мовців. Зокрема, зв'язок віку з мовою пояснює як і історичні зміни в мові спільноти, так і зміни в мові окремого носія.

3. У межах діалектного мовлення одним із найбільш впливових факторів також є вік носіїв. Варіативність говірки за віковим критерієм виявляється на всіх мовних рівнях з різною інтенсивністю. Насамперед це пояснюється проблемою вибору діалектоносіями певних мовних інструментів залежно від комунікативних ситуацій, які природно відрізняються для осіб різного віку. Разом з цим змінюються і мовні преференції, соціальне оточення та власне ставлення людини до мовної самоідентифікації, що і є основою мовної варіативності.

РОЗДІЛ 2. ВАРІАТИВНІСТЬ ГОВІРКИ ЗА МОВНИМИ РІВНЯМИ В МОВЛЕННІ РІЗНИХ ВІКОВИХ ГРУП

2.1. Фонетичні особливості

Сталість та внормованість фонетичної підсистеми мови є її ключовими характеристиками. Тому саме зміни та варіації звукового складу слів є одним із принципів вирізнення діалектної мови від літературної. У межах однієї говірки також можна стверджувати про варіативність та різну інтенсивність вияву певних фонетичних явищ залежно від ряду інтра- та екстралінгвальних чинників. Зосередившись саме на віковій варіативності в нашому дослідженні, маємо принагідно зазначити, що, окрім основного фактора впливу, суттєво позначаються на індивідуальних мовних, зокрема фонетичних, особливостях діалектоносія й інші чинники, які не можна відділити від віку.

По-перше, необхідно врахувати, чи є мовець корінним чи некорінним жителем Козелецького району та де жив(-е) останні кілька років. Очевидно, що більшість діалектоносіїв схильні пристосовувати мовні засоби, якими вони послуговуються, до їх нового лінгвального оточення. Із часом це може призвести навіть до витіснення певних рис із мовлення людини або заступлення їх «нерідними», набутими особливостями, як результат мовної адаптації.

По-друге, важливо взяти до уваги соціальну потребу та частотність використання нормативної мови в побуті чи професійній діяльності. Соціальною потребою можна назвати й участь респондентів в опитуванні для подальшого дослідження, що могло спричинити повне чи часткове перемикання мовного коду в деяких випадках. Це є характерним здебільшого для діалектоносіїв молодшого віку та підлітків, однак можна відзначити і мовців середнього віку. Наприклад, одна з респонденток нашого дослідження вимушена переважно послуговуватися літературною мовою на роботі, оскільки працює вихователькою у дитячому садочку. Через це її мовлення характеризується незакономірним змішуванням властивостей двох

мовних систем. Це буде притаманне і для представників інших професій, які у роботі використовують мовну норму, а у побутовому спілкуванні – говірку.

Такі індивідуальні особливості мовців ускладнюють встановлення закономірностей варіативності козелецької говірки, оскільки деякі фонетичні явища простежуються у носіїв непослідовно. Попри це, певну системність нам все ж вдалося виявити.

На фонетичному рівні в мовленні респондентів з різною частотністю прослідковуються найвиразніші риси вокалізму та консонантизму, притаманні східнополіському говору. Найпослідовніше у проаналізованих текстах проявляється «акання». Ця риса однаково властива мовленню представників усіх вікових категорій. Так, у старшого покоління зафіксовано: *'пасач'к'ї'*, *ба'л'ат'*, *мала'дих*, *па-'стараму*, *ва'но*, *а'л'їю*, *недапеч'ец':а*, *хала'дец'*, *ра'би'ла*, *па'ганого*, *дара'гуй*, *па'с'в'атиш*, *ка'лис'*, *разгаў'л'алис'а*, *ха'дили'*, *ва'дич'ка*, *разт'нали'*, *па'дужайем*.

У мовленні всіх респондентів середнього віку ця особливість також є панівною: *стара'на*, *га'туйуц':а*, *ва'ни*, *слаба'да*, *'провади*, *в'ів'торак*, *нами'нат'*, *пра'шч'ац':а*, *да 'госпада*, *пака'ч'али'*, *та'д'ї*, *ма'литву*, *прач'ї'тат'*, *ад'н'ї*, *паза'топл'увало*, *ма'їа*, *га'род*, *раз'казували'*, *пааб'їдаєм*, *па'мерли'м*, *'пасач'ку*, *неда'печ'енийе*, *са'лодк'ї'їе*, *ла'жу*, *пра'ходить'*, *па 'хатах*, *з 'банач'ки'*, *ра'би'ли*, *ка'лис'*, *каў'баску*, *па'їїсти*, *ха'дили* і т. ін.

У записах молодших респондентів зафіксовано: *да 'баби'*, *да'їїхат'*, *паста'їат'*, *'кала*, *ас'в'а'тиў*, *ва'дойу*, *згала'силис'*, *па'їїду*, *ва'на*, *да'бротний*, *пир'а'г'їў*, *'макава*, *па'жарит'*, *паци'лайе*, *па'с'н'їдали*, *да'рога*, *ч'а'тири*, *гра'бки'*, *нар'мал'но*, *пир'а'ги*, *ра'би'лос'а*, *пра'їшло*, *маў'ч'ї'м*, *суха'фрукт'їў*, *'лустач'ками*, *разд'ї'лили*, *аса'бли'вого*, *па'їїли*.

Варто зазначити, що у мовленні однієї із респонденток старшого віку не було зафіксовано жодного прикладу впливу «акання» на фонетичний склад мови. Причиною цього може слугувати те, що жінка не є корінною мешканкою

селища Козелець, а походить із села Пилятин. Незважаючи на те, що це село також розташоване в Козелецькому районі, рідна говірка респондентки може відрізнятися специфічними особливостями. Так, наприклад, на місці очікуваного прояву фонемі [a], часто спостерігаємо [o], відповідно до нормативної вимови: *осту'жу*, *розгоў'л'айуц':а*, *пона'р'ізуйу*, *поло'жу*, *пона'п'ікуйу*; [o] подекуди також заступає давні [y] та [i], які походять з [o]: *пирож'ки*, *го'товила*, *чер'н'ігоўс'киї*, *по'шли*, *'дрож:ики*, *розо'їшлис'а*, *'йаблоки*, *сок*.

Незважаючи на індивідуальну особливість однієї з респонденток, можемо стверджувати, що «акання» є домінантною фонетичною особливістю у представників усіх вікових груп.

Також системно функціонують фонемі [и¹] , [і^п] як вияви давніх *і та *у. Ця особливість вокалізму об'єднує мовлення усіх опитаних носіїв досліджуваної говірки. Знаходимо такі приклади у мовців старшого віку: *'несли'с'а*, *са'ми¹*, *ў'с'аки¹*, *йа'к'і^п*, *ни¹'ч'ого*, *пе'кли¹*, *'ви'м'есит'*, *'замі^п'с'т'*, *ра'би'ла*, *'ри'би*, *'ж:ари'ли*, *ди¹'ви'ли'с'а*, *ма'лен'ки'ми*; середнього віку: *'церкви¹*, *'л'уди¹*, *'гроши¹*, *наў'би'тки¹*, *'паск'і^п*, *ти'х*, *жи¹'вут'*, *раз'дал'і^п*, *ве'лик'і^п*, *па'мерли'м*, *'пасач'к'і^п*, *са'лодк'і^п'йе*, *та'к'і^п*, *'д'іетки¹*, *бу'ли¹*, *кра'си'во*, *са'б'і^п*, *ра'би'ли¹*; молоді та підлітків: *на'ч'і^п'нка*, *бу'ли¹*, *при¹'їїхали*, *при^п'сипку*, *'палки¹*, *кура'г'і^п*.

Як бачимо, ці фонемі не мають тенденції до функціонування лише після конкретних звуків. У наведених прикладах вони з'являються після губних, шиплячих, сонорних та задньоязикових у сполуках *г'і*, *к'і*, *х'і* незалежно від віку респондентів.

Наступна визначальна риса, яка вирізняє східнополіський говір та козелецьку говірку зокрема – дифтонгічні фонемі [d], [x]. Проаналізований нами матеріал підтверджує архаїчність цієї особливості. У старшого покоління фіксуємо: *вуо'ни*, *'бануоч'ку*, *ча'суоў*, *куо'т'ол*, *поу'стаў'лу*, *'с'в'іеч'еч'ку*, *пуо'с'в'ат'ат'*, *пуо'видлом*, *дуо'баў'лу*, *'пуомн'у*, *скуовороу'д'і*, *стуол*,

буол'ш, 'с'в'іет'і, шіес'т', з 'д'іедам, хл'іеб, п'йуок, 'м'іесеу, вуон. У мовців середнього віку: *стуол, у та'куом, вуо'но, д'іе'ди, ўс'іе'гда, та'д'іе, 'д'іети, 'л'уд'іем, са'б'іе, з 'д'іетками.* У респондентки молодшого віку відзначено лише один випадок: *ўс'іе'гда.*

Отож, функціонування двозвуків у віковому аспекті характеризується градуальністю. У мовців старшого віку дифтонгів найбільше, у середнього – в два рази менше, а в молодшого – зустрічаються поодинокі. У мовленні підлітків фонем дифтонгічного характеру не зафіксовано. Імовірною причиною можемо назвати історичну давність цих звуків і водночас їх відсутність в сучасній літературній мові. Оскільки, фактично, основними носіями цих фонем є старше покоління, вірогідно те, що з часом дифтонги зникнуть і в діалектах, якщо не набудуть поширення у мові носіїв молодшого віку.

Більш характерна для середньополіського говору особливість, яка, однак, зустрічається і у мовленні наших респондентів – перехід сполуки [йа] в [йе] на початку слів. У представників старшого покоління відмічаємо такі приклади: *йе'йеч'ка, йек, йе'к'і, йекий-небуд'*; у мовців середнього віку: *йе'йеч'ка*; у мовленні підлітків: *йе'йец'.* У мовленні двадцятирічної респондентки це явище не зафіксовано. Загалом, ця особливість притаманна мовцям усіх вікових категорій, але проявляється з різною частотністю. У результаті аналізу можна також констатувати, що на функціонування явища, окрім віку, суттєво впливає і географія проживання мовців, оскільки у тих респондентів, що мешкають наразі у місті Чернігів, перехід [йа] в [йе] не спостерігається.

У мовленні респондентів зафіксовано такі вияви рефлексії *ě (ѣ): дифтонг [х] у наголошеній позиції, [е] у ненаголошеній позиції з попереднім твердим або пом'якшеним приголосним. Наприклад, у мовців старшого покоління знаходимо усі названі рефлекси: *не'чи'м, пудогре'вайу, 'д'іеточ'ка, 'кийеўс'кий, зйе'ж:алис'а, при'йе'ж:аў, не'ч'ого, не'коли, 'ви'м'есит', д'е'теї.* Те ж фіксуємо і у середньої вікової групи: *'ки'йеўс'ка, при'йе'ж:айут', у 'ки'йев'і, зйе'си, йе'мо, запе'кали, д'іе'ди, 'д'іети.* Водночас у молодших носіїв рефлексів

*ѣ загалом зафіксовано менше: *не/коли, прийє/ж:аў, при/л'є/пили*. Прикладів дифтонгічних рефлексів у мовленні двадцяти- та чотирнадцятирічних респонденток не знайдено, адже, як правило, двозвуки не характерні для мовлення молоді та підлітків.

Крім цього, доволі послідовно у віковому аспекті виявляються рефлекси давнього *ѣ: [e] або [’e] у ненаголошеній позиції. З тенденцією до зменшення частоти, фіксуємо такі приклади у мовленні представників старшої вікової групи: *пome/нули, с'в'етка/вали, с'в'етка/ван':а, /ходет', при/ходет', /десет'*; середньої вікової групи: *п'ет/нац:ат', /вит'егну, /ходет'*; молоді: *пет/нац:ат'*. У мові підлітків рефлекси *ѣ не відображені.

У консонантизмі найсистемніше збережено пом'якшення губних звуків та [ч']. У мовленні представників усіх поколінь ця особливість проявляється однаково інтенсивно. Так у респондентів старшого віку зафіксовано: */с'в'іеч'еч'ку, смач'н'іше, м'є/н'є, заки/п'а/ч'у, ни/ч'ого, недапє/ч'ец':а, пє/ч'еш, /нач'є, /луч':є, ва/ди/ч'ка*; у діалектоносіїв середнього віку: *пє/ч'ут', йє/йєч'ка пака/ч'али, /доч'ка, жи/в'єм, /роди/ч'ам, ч'єла/в'єк, /м'єн'ше, /пасач'ку, неда/пєч'єнийє, /вич'и/тайу, /в'ішен'ку, з/банач'к'і, пира/жєч'к'и, ч'єрст'в'ійут', ч'єт'вер, /ноч':у, /с'в'іч'ки*; у молоді: *ч'а/са, на/ч'і'нка, на нач', ч'а/тири, ў ч'єр/н'ігаў*; та у мовленні підлітків: */родич'ах, н'і/ч'ога*.

Інша визначальна риса східнополіського консонантизму це диспалаталізація [ц'] та [р']. Примітно, що її вияви рівномірно простежуємо у всіх респондентів. У старшої вікової групи: *трохл'іт/рову, /м'ієсец'*; у середньої: */двац:ат', п'єт/нац:ат', назв'айєц:а, інт'є/ресно*; у молоді: *двац:атил'іт/роваї, каст'рул'і*; у підлітків: *зан'і/кайєц:а, кла/д'єц:а*.

На відміну від сталості фіксацій попередньої особливості, функціонування фонемі [ф] та її заступлення іншими звуками набуває певних вікових закономірностей. У результаті аналізу текстів, було виявлено лише варіанти заступлення [ф] звукосполученням [хв]. Причому у мовленні старших

респондентів спостерігаємо лише [хв], а звук [ф] повністю заступається: *хворми*. У середній віковій категорії явище не є системним, знаходимо приклади уживання обох звуковиявів: *канхветки^і, пофарбували*. У молодших мовців [ф] вживається нормативно і взагалі не заступається: *сухафрукт^іў, фарбували*.

Варто також звернути увагу на явища апокопи та синкопи. За Н. М. Торчинською, апокопа – «усічення одного або кількох звуків у кінці слова внаслідок акцентно-фонетичних процесів, що призводять до скорочення слова»; синкопа – «випадіння одного або кількох звуків у середині слова» [37, с. 31]. Ці два явища послідовно проявляються у всіх вікових груп, більше того – позначаються на тих самих лексемах, які об'єднують мову респондентів. Основний приклад апокопи в проаналізованому матеріалі – вставне слово *мо* «може». Його знаходимо у старшого покоління: *ми не ходим уже мо дес'ат' год ту'ди*. Двічі зафіксоване у середнього: *а мо ї тих не буде; рок'іў мо ўже дес'ат' йак*. Так, бачимо вставне слово і в молодших мовців: *ўста'ват' мо ў три ч'а'са 'ноч'і; напек'ли кул'і'ч'і'ў мо двай':ат'*. Прикладами синкопи можуть слугувати слова *'т'іки, 'тики* (в мовленні підлітків та молоді відповідно) та *'ст'іки* (у старшого покоління). Оскільки останнє явище не є систематичним, важко зробити висновок щодо його залежності від віку діалектоносія.

Деякі інші одиничні фонетичні явища, які вдалося зафіксувати в опрацьованих текстах, характерні лише для мовлення респондентів старшого віку. Наприклад, випадання [й] на межі префікса та кореня: *'прідут'*. Також випадки, де у сполуках «губний + *ё» після монофтонгізації [х] розвинувся [й]: *пйуок*.

Цікавими також є спостереження над наголосом та варіацією акцентуаційної норми. Наприклад, слово *'красити* «фарбувати» та похідні від нього мають два зафіксовані в проаналізованих текстах варіанти наголошення: на корені – *'крас'ат', по'красила*; та на суфіксі – *покра'сили, накра'сила*. Перший варіант знаходимо у мові представників старшої

та середньої групи, а другий – у старшої та молодшої. Відповідно, чіткої вікової закономірності тут не знаходимо і маємо підстави стверджувати, що інші внутрішньомовні чинники більше впливають на акцентуаційні особливості.

Насамкінець, не можна не зауважити велику кількість суржикізмів, що об'єднує мовлення респондентів усіх вікових категорій. В аспекті фонетичної варіативності вони цікаві тим, як запозичення з інших мов пристосовуються до особливостей фонетичного складу діалектної мови. Очевидною причиною цього є різниця в артикуляції голосних і приголосних.

У матеріалах дослідження прослідковуємо, що у говірці найчастіше елементи суржику функціонують замість прислівників, вставних та службових слів. Поряд із запозиченнями часто паралельно вживаються і власне українські слова. У старшого покоління фіксуємо: *ўс'о*, *нада*, *даже*, *кан'ешно*, *обич'но*, *желат'ел'но*, *обезат'ел'но*, *гасударствениї*. У респондентів середнього віку: *нада*, *ўс'ег'да*, *накладб'ишч'і*, *крас'іво*, *бумажак*. У молоді: *ка'роч'е*, *даже*, *кан'ешно*, *ўс'іег'да*, *нада*, *кагда*, *кстат'е*, *вашич'е*. У підлітків: *каждий*, *ўс'о*, *туда*, *куда*, *ўкрап'лен'їя*, *камиши*. Загалом, на адаптацію суржикізмів найбільше впливають «акання», збереження давньої палаталізованості [ч'] та рефлекси *ě.

2.2. Морфологічні особливості

Характеризуючи будь-який говір на морфологічному рівні, варто насамперед звернути увагу на словотвірні особливості та словозміну різних частин мови, стійкі та модифіковані граматичні категорії. Зазначимо, що значний вплив на морфологічні характеристики тексту має фонетичний чинник разом із мовними перевагами особи. Вони формуються залежно від соціального та лінгвального оточення, які, як правило, визначаються саме у віковому аспекті.

У проаналізованих текстах знаходимо приклади вияву ряду морфологічних рис, притаманних східнополіському говору. Наприклад, у парадигмі дієслів прослідковуємо частоту вживання інфінітивів на *-ть*. У респондентів старшого віку зафіксовано: *св'я'тит'*, *спат'*, *о'д:ат'*, *од:у'хат'*, *укра'шат'*, *пере'бавит'*, *ба'л'і'т'*; у мовців середнього віку: *нами'нат'*, *прига'товит'*, *зам'і'сит'*, *по'мазат'*, *хреста'ват'*; молодшого віку: *па'жарит'*, *да'й'хат'*; у мовленні підлітків: *ра'бит'*, *ра'ботат'*, *ска'зат'*, *са'дит'*.

Як бачимо, ця дієслівна особливість однаково характеризує мовлення представників усіх вікових категорій. Вона є визначальною рисою усіх поліських говорів і не втрачає своєї функціональної ролі у мові. Показово, що у текстових матеріалах дослідження не було зафіксовано жодного прикладу інфінітива на *-ти*, хоча саме цей суфікс більш ймовірний під наголосом. Це доводить стійкість функціонування дієслівної форми на *-ть* у поколіннєвому аспекті.

Наступна примітна особливість визначає форми прикметників, дієприкметників та займенників, що фігурують у мовленні респондентів. Їх повні неусічені форми в множині збережені всіма віковими групами. Знаходимо такі приклади в старших мовців: *'тийе*, *ста'рийе*, *бал'нийе*, *не'годнийе*; середнього віку: *'смашнийе*, *'жоўтен'кийе*, *са'лодк'ійе*, *неда'печ'енийе*, *'разнийе*, *кра'с'ів'ен'к'ійе*, *ма'лен'к'ійе*, *та'к'ійе*; у підлітків: *цер'коўнийе*, *'тийе*, *'разнийе*. Неусічені форми також характерні для однини

жіночого та середнього роду, однак нами в таких граматичних категоріях вони зафіксовані не були.

Поряд із повними неусіченими формами вживаються також і усічені ад'єктиви в називному відмінку чоловічого роду. Лише в мовленні респондентів старшого покоління нам вдалося прослідкувати цю особливість: *'сладк'і^и*, *'разни, йа'ки^и*. Відповідно для середньої та молодшої вікової групи такі форми не характерні.

Аналізуючи займенникові форми, також зазначимо, що для східного Полісся характерне вживання вказівних займенників *сеї, с'айа, сеїе*. У мовленні респондентів вдалося зафіксувати лише форму в чоловічому роді, яка засвідчена у мові представників старшої та середньої вікової категорії. У мовленні молодшої групи знаходимо лише займенник *цеї*, а у мовленні підлітків прикладів згаданих прономенів не віднайдено. Тож вочевидь форма *сеї* втрачає своє поширення і частота її вживання знижується залежно від віку діалектоносія.

Інша особливість, засвідчена лише у мовленні старших респондентів, – це хитання у роді іменників. У діалектах цей процес є наслідком аналогічної зміни типу відмінювання за родовою ознакою. В опрацьованих текстах знаходимо приклади паралельного функціонування іменників чоловічого роду на приголосний та жіночого із закінченням *-а*: *'л'ітр – 'л'ітра, на 'л'ітру*. Деякі іменники у говірці можуть виявляти родову належність, відмінну від літературної мови. Зокрема, в мовленні старших респондентів зафіксовано іменник *а'л'ій* «олія», який належить не до жіночого роду, за словниковою нормою, а функціонує в чоловічому.

Це явище не проявляється у мовленні середнього та молодшого поколінь. Можливо, під значущим впливом на них літературної мови, зміна роду іменника здається мовцям помилковим його уживанням, тому носії намагаються уникати подібних лексем. Ймовірно, що через це такі форми

поступово витісняються із словникового складу говірки. Навіть у мовленні старших діалектоносіїв, слова, що характеризуються хитанням у роді, посідають периферійне місце в мовній системі.

Насамкінець, засвідчені поодинокі приклади особливостей відмінкових закінчень іменників. Наприклад, в однієї з респонденток середнього віку знаходимо специфічне закінчення іменника в множині чоловічого роду в називному відмінку: *пагр'е/ба*. Зазвичай така форма вживається паралельно з нормативною. Також фіксуємо паралельні форми іменників І відміни в орудному відмінку однини: *із /бабайу* (середній вік), *ва/дойу* (молодь) – *з ци/бул'єї*, *рутина ру/тиної* (підлітки). У мовленні респондентів середнього віку та підлітків засвідчено форму місцевого відмінка однини: *на сла/бодк'іє*. Вірогідно, що така форма утворилася під впливом російської мови.

Важливо зауважити, що зафіксовані риси не вкладаються у певну систему за віковим принципом. Їх непослідовне простеження підтверджує, що на варіюванні відмінкових флексій більшою мірою позначаються індивідуальні чинники, літературна мова та, частково, іншомовні впливи.

2.3. Синтаксичні особливості

На противагу фонетичним та морфологічним рисам, синтаксичні – рідко мають виразно місцеві особливості. Синтаксичний рівень також вважають доволі стійким до динамічних змін. Хоча норми літературного синтаксису є спільними для всієї території функціонування певної мови, у деяких її регіональних варіаціях виявляються специфічні особливості вживання конкретних синтаксичних засобів та конструкцій.

Проаналізований нами матеріал засвідчує, що характерні для говірки сполучники та прийменники можуть відрізнятися від літературних. Часто вони функціонують паралельно. Так, наприклад, у складносурядних реченнях та простих з однорідними членами – замість єднального сполучника *і* фіксуємо сполучник *да*. Приклади його вживання в такому значенні знаходимо в представників усіх вікових груп, окрім підлітків (у мовленні цієї вікової категорії специфічних синтаксичних рис не виявлено).

У старших мовців: *бу'вайе там /пр'існого /т'іста ска'чайу да із'верху шос' поло'жу; нам а'би ска'р'ей сп'екли да па'йісти*. У респондентів середнього віку: *'вит'егну да пала'жу*. У молоді: *напек'ла /пасок да напек'ла пира'г'іу; шаш'лик /йіли на /паску да й о'це та'ке; ва'ни сабра'лис' да па'йіхали*.

Той же сполучник *да* може функціонувати як протиставний або зіставний у значенні «але». Це засвідчує мовлення респондента старшого віку: *бу'вайе шо ї не па'луч'іц':а шос' та'ке не / то недап'ч'ец':а / ну да не'ч'ого / не'коли ж /нач'е не бу'вало ж та'кого*; та середнього віку: *'прошлий год сп'екла йа /пасач'ку / да не /пасач'ку а ї ба'гато*.

Також у текстах фіксуємо сполучник *дак*, властивий лише говорам північного наріччя. Він уживається як єднальний або протиставний в складному реченні. За нашими спостереженнями, у мовленні респондентів він також функціонує подібно до сполучника *то*, позначаючи причиново-наслідкові відношення.

Знаходимо такі приклади у старшої вікової групи: *йак* ¹йайц'а бу¹вайе шо ¹хочец':а ж ¹д'іт'ам о¹д:ат' / **дак** ¹четверо ¹тройе ўб'ю; а ¹ран'ше по ¹молодост'і **дак** / ¹боже / пона¹п'ікуйу і ¹д'іт'ам / і ў ¹кружках / і ¹ўс'акого ¹разного; і ¹нач'е ¹хоч'ец':а шоб сва¹йа ж була на ста¹л'іе / **дак** так і ¹пасач'к'і¹ ж іспе¹кли¹ / і ¹йе¹йеч'ка ¹пакра¹сили; ¹дома ¹тоже с'в'е¹та ва¹дич'ка / **дак** о¹то па¹с'в'атиш ¹нач'е / па¹крап'і¹ш ¹паскі¹; та¹д'і ж мат'ки ¹наши¹ ўсе ра¹били / **дак** там ¹ди¹вилис'а *йак* там ма¹лен'ки¹ми; і хл'іеб ка¹лис' п'ек¹ла ж / ¹поки п'ек¹ли / те¹пер ¹у¹же гасу¹дарствени¹ / **дак** па¹легка; а ¹паскі¹ ж раз у год / **дак** / ¹знайеш же / а¹би ¹йіх ¹п'юок ¹кожний¹ ¹м'ісец' / **дак** ва¹но ж би і палу¹ч'алос' би ¹луч':е / а ¹йек раз у год / **дак** там ¹у¹же ва¹но.

У респондентів середнього віку зафіксовано: *хто* ¹вимал'ени¹ / **дак** ¹п'іде да ¹госпада; а те¹пер ¹вих'ідного не¹маіе / **дак** а¹дин ден' / і ва¹ни ¹робл'ат' / ¹томл'ац':а / **дак** ¹каже ¹доч'ка ма¹йа ¹мен'ша; ма¹ла б'ула / **дак** ¹матка пе¹ч'е / **дак** і ¹йа ж са¹б'іе пе¹ч'у; ¹сами са¹б'і¹ на¹печ'ем / **дак** ¹бавимс'а ¹тад'іе; са¹ма ж ма¹ла була / **дак** ¹сами¹ і ¹йе¹мо. Один приклад уживання знаходимо і в молодшої респондентки: ва¹ни ¹шче при¹йіхали / **дак** ми па¹жарили ¹м'йаса.

Цікавим є один із контекстів уживання *дак*, зафіксований у мовця старшого віку: ў ¹мене ¹сахарка / ме¹н'і ¹йісти о¹собо не ¹можна / а то **дак** і ¹паскі бу¹вало пе¹к'ла і ¹пирож'ки. У цьому реченні *дак* вжито між двома іншими сполучниками – протиставним та єднальним, через це значення лексеми дещо втрачається і визначення семантико-синтаксичних відношень у реченні ускладнюється. На нашу думку, в цьому контексті сполучник *дак* набуває частиномовних характеристик частки, що засвідчує його поліфункціональність.

Загалом, сполучники *да* і *дак* є визначною ознакою східнополіського говору і, як доводять проаналізовані тексти, вони не мають тенденції до зменшення частоти використання залежно від віку мовця, але можуть дещо зазнавати модифікації значення.

Також зафіксовано вживання прийменника *од* у значенні «від» у сполученні з іменниками та займенниками у родовому відмінку. Його засвідчено у мовленні респондента старшого віку: *шоб од руки отставало*. У респондентів середнього віку він також функціонує, щоправда із зміненим фонетичним складом під впливом «акання»: *ад* ¹*паск'і* ¹*ц'ілії* ¹*тижден'* ¹*були* з ¹*нами*; *а* ¹*д:ач'а* *ад* *нас* ¹*мерли* ¹*м* ¹*нашим*.

Як зазначалося вище, у мовленні респондентки підліткового віку прикладів уживання специфічних сполучників та прийменників не було зафіксовано. Однак, на нашу думку, не можна вважати це показовим щодо повної відсутності лексем у мові наймолодшого покоління. Імовірно, вони використовуються набагато рідше, аніж старшими мовцями, тому і не були засвідчені саме в проаналізованому тексті, але їх функціональний потенціал робить їх універсальними для діалектоносіїв різних вікових груп.

2.4. Лексичні особливості

Лексика східнополіських говірок здавна перебуває в полі зору українських діалектологів, що пов'язано передусім з її архаїчністю. Зокрема, дослідженню лексики харчування в східнополіському говорі присвячено низку мовознавчих праць. Наприклад, Є. Д. Турчин [38] у своїй монографії здійснила ґрунтовний аналіз загальних назв їжі, виокремила назви їжі рослинного й тваринного походження, номінації рідини у стравах і розсолу у квашених чи засолених продуктах харчування. Також вона залучила до аналізу лексеми, що називають властивості їжі й процеси приготування та споживання страв, однак номінації напоїв мовознавиця не досліджувала [41, с. 194].

Різні лексико-семантичні групи назв їжі у поліських говірках частково висвітлено також у працях інших лінгвістів. А. В. Майборода дослідив назви страв з картоплі [26], В. М. Куриленко – назви м'ясних продуктів [23], а Г. О. Козачук – польські запозичення номінацій страв і, зокрема, круп [21] [41, с. 194].

Саме на прикладі лексики, що належить до тематичної групи «харчування», ми розглянемо основні особливості лексичного варіювання у віковому аспекті. Для дослідження сучасних тенденції функціонування лексичних діалектизмів обрано насамперед лексику тієї сфери, яка є актуальною і для мешканців села, і для тих, хто переїхав у місто. Оскільки вона влучно відбиває специфіку номінації в мовленні. У межах тематичної групи, нам вдалося виділити лексико-семантичні мікрогрупи на позначення фруктів, ягід, овочів та зелені, грибів, м'ясних, рибних і молочних продуктів, круп, готових страв, зокрема із борошна, безалкогольних напоїв, а також номінації посуду, прикметники, що описують властивості страв і метод їхнього приготування, та дієслова на позначення процесів виготовлення, зберігання та споживання їжі.

На відміну від фонетичної, морфологічної та синтаксичної, лексична підсистема мови має ряд специфічних рис, що суттєво впливають

на варіативність мовлення, особливо у віковому аспекті. Ключовою характеристикою є передусім її відкритість, що призводить до внутрішньомовної інтерференції та часто деструктивного впливу нерідних мов.

Зважаючи на різне місце проживання респондентів на момент запису й відмінності у видах щоденної професійної та побутової діяльності, помітною є різниця в кількості й характері вживання лексичних діалектизмів та їхніх фонетичних варіантів. Оскільки двоє інформаторів, середнього й молодшого віку відповідно, зараз проживають у місті Чернігів, на їхнє мовлення більше впливають інші форми існування мови, як-от різні соціолекти, зокрема, сленг і професійний жаргон, та інші літературні мови, насамперед російська. Одна із респонденток молодшого віку наразі постійно проживає у селі Булахів, утім часто їздить у місто Київ, змінюючи своє лінгвальне оточення, оскільки працює продавцем на ринку. Варто зауважити, що основним її товаром є саме городина, тому на використанні лексем на позначення назв овочів, фруктів та зелені позначається специфіка роду її професійної діяльності: постійне спілкування з носіями різних діалектів і мов і, як результат, пристосування власного мовлення, зокрема і вживаних лексичних одиниць, до відповідних комунікативних ситуацій. Респонденти старшого віку мешкають у селі Булахів. Обидві жінки займаються лише побутовою роботою, їхні кола спілкування обмежені, тож і вплив на їхнє мовлення чужих соціо- та діалектів – мінімальний.

Як бачимо, більшість респондентів є носіями не лише місцевої говірки, а й різних соціальних діалектів. Саме лексична підсистема мови найбільше піддається впливу жаргону, сленгу й просторіччя, які фактично існують лише в лексичній площині. Основними її характеристиками є неунормованість і потенціал до постійного поповнення. Соціолекти не мають упорядкованих фонетичної, морфологічної чи синтаксичної систем, на відміну від літературної мови, тож загалом можуть впливати тільки на слововживання в мовленні конкретної людини. Що ж стосується територіальних діалектів, звісно, вони

також не є кодифікованими, однак можна стверджувати, що кожному говору притаманні особливі риси, що є нормальними в межах цього говору й лише обмежено виходять за рамки системи, переважно під впливом екстралінгвальних чинників. Такі риси в діалектах проявляються на всіх мовних рівнях. З огляду на вищесказане, можна зробити висновок про те, що на фонетику, морфологію й синтаксис діалектного мовлення впливають здебільшого лише українська та інші літературні мови. А от лексична підсистема вже ширше відкрита для проникнення в неї одиниць, притаманних саме соціолектам.

Безумовним також є вплив інших літературних мов (крім української), зважаючи на особливості лінгвогеографії східнополіського говору. Першочерговою причиною його появи була постійна русифікація українського населення в північних прикордонних регіонах, відповідно до цього, на мовлення жителів Полісся значною мірою впливає саме російська мова. Лексичні елементи чужої мови постійно проникають у діалектну підсистему й по-різному засвоюються в ній. Як стверджує М. М. Ткачук, іншомовні лексичні одиниці нашаровуються на діалектні елементи найшвидше, порівнюючи з явищами інших мовних рівнів. Проте на структуру самої говірки вони не впливають, оскільки часто засвоюються діалектоносіями «у своєрідній формальній адаптації» [36, с. 78].

За нашими спостереженнями, найчастіше іншомовні одиниці, що проникають у мовлення носіїв говірки, позначають характеристику предмета або дії, виконують роль вставних слів або конструкцій і вигуків. Рідше зустрічаємо лексеми, які називають конкретний предмет або процес. Варто зазначити, що ті явища й реалії, на позначення яких мовці використовують чужомовну лексему, безперечно мають свої номінації в українській літературній мові. Іноді власне українські та адаптовані до норм діалектного мовлення російські слова носії говірки вживають паралельно. Так, можна говорити про певні мовні звички респондентів, що призводять до проникнення

в діалектне мовлення суржикізмів. Приклади таких лексем знаходимо в усіх респондентів: мовлення представників старшого покоління зазнавало зросійщення за радянських часів, а молодшого й середнього – змінювалось у русифікованому мовному оточенні в Чернігові та Києві.

Зважаючи на вищезазначене, проаналізовані аудіоматеріали підтверджують, що в мовленні діалектоносіїв переважає не територіально обмежена лексика, а літературні варіанти слів, суржикізми й асимільовані відповідно до говіркових норм лексеми. З огляду на це, за результатами дослідження, нам вдалося виявити ряд системних та одиничних особливостей, що характеризують лексичну підсистему в діалектному мовленні респондентів.

У межах лексико-семантичної мікрогрупи на позначення фруктів і ягід у мовленні респондентів старшого віку зафіксовані такі лексеми: *'йаблаки', 'йаблака, 'груши, ви'на'град, 'слива, каву'ни, клуб'ника, 'ви'шн'і, ма'лина, ма'л'ї'на, сма'родина, па'р'іеч'ка, земл'а'ника, а'жина*. У респондентів середнього віку: *'йаблаки, 'йаблак'і, 'груши, 'груш'і, 'сливи, абри'коси, вина'град, 'п'ерс'ік'і, 'ви'шн'і, 'ві'шн'і, клуб'ника, клуб'н'іка, ма'лина, каву'ни, 'дин'і, сма'родина, сма'род'іна, ч'ер'ника, па'р'іеч'ки, па'р'іч'ки, з'емл'е'ника, з'емл'е'н'іка, абл'і'пиха*. В обох вікових категоріях з-поміж власне українських слів виділяються виразно російські лексеми *клуб'ника* й *клуб'н'іка* та *земл'а'ника, з'емл'е'ника, з'емл'е'н'іка*. Однак їхнє звукове оформлення вказує на пристосування мовцями іншомовного слова до фонетичних норм рідної говірки. Знаходимо цьому підтвердження і в такому словосполученні, зафіксованому в мовленні респондентки старшого віку: *ва'реники з клуб'никайу*. У цьому випадку російська лексема має притаманне українській мові закінчення орудного відмінку *-ойу*, що під впливом характерного для східнополіського говору «акання» в мовленні виявляється як *-айу*. Такий процес системної фонетичної та граматичної адаптації іншомовних слів є природним саме для старших мовців. Тоді як у респондентів середньої вікової групи відзначаємо й пристосовані до фонетики

української мови одиниці, і лексеми, що зберігають оригінальну російську вимову.

У діалектоносіїв молодшого віку назви фруктів і ягід репрезентовані такими іменниками: *'ябл'ак'і*, *'груши*, *'сливи*, *вина'град*, *'персики*, *абри'коси*, *л'імон*, *ап'ел'с'ін*, *клуб'н'іка*, *'вишн'а*, *ч'ер'н'іка*, *з'емл'е'н'іка*, *ч'е'решн'і*, *па'р'іч'ки*, *ма'лина*, *вед'медина*. Поряд з номінацією культурної рослини *ма'лина*, на позначення ягоди, що росте в лісі, без сільськогосподарського втручання людей, фіксуємо атрибутивне словосполучення *'дика ма'лина*, в якому реалізується диференційна ознака «місце та спосіб вирощування». Увагу привертають лексеми *л'імон* й *ап'ел'с'ін*, оскільки в респондентів інших вікових груп таких не зафіксовано, імовірно, тому що фрукти, які вони називають, не є частими в побутовому вжитку старших мовців. Окрім цього, вони не вирощуються в господарстві, тож відсутність цих слів підкреслює екстралінгвальний вплив на особливості лексичного складу мовлення респондентів. Варто звернути увагу й на одинично зафіксовану в мовленні наймолодшої інформаторки територіально обмежену лексему *вед'медина*. У «Словнику західнополіських говірок» Г.Л. Аркушина знаходимо такі значення цього слова: «ожина несійська», «ожина сиза» [2, ст 47]. Також зауважимо вживання лексем *клуб'н'іка* й *з'емл'е'н'іка*. Фонетичне оформлення цих одиниць доводить, що молодші мовці, на відміну від старших, не вдаються до мовного пристосування російських лексем і вимовляють їх відповідно до норм мови-джерела.

Як загальну назву висушених фруктів, переважно яблук, респонденти середнього й молодшого віку використовують регіональний номен *'сушка*. У молодших мовців нами також зафіксовано: *'сушен'і* /*фрукти*, *суха'фрукти*.

Отож на варіанти вживаних мовцями слів у проаналізованій лексико-семантичній мікрогрупі впливають здебільшого діалектні фонетичні явища. Меншою мірою помітний вплив російської мови, однак одним його системним проявом є те, що всі респонденти на позначення ягід полуниці й суниці

використовують лексеми *клуб'н'іка* й *з'емл'є'н'іка*, а в середнього й молодшого також фіксуємо *ч'єр'ника* й *ч'єр'н'іка* – у фонетичній адаптації й без неї відповідно. Послідовну тенденцію до звукового й граматичного пристосування іншомовних лексем відзначаємо лише в старшого покоління. Також нам вдалося одинично зафіксувати вживання територіально обмежених одиниць: *вед'медина* та *'сушка*. Цікаво, що обидві лексеми використані мовцями молодшого покоління.

В усному мовленні респондентів старшого віку активно функціонують такі найменування овочів і зелені: *кар'тошка*, *кар'топл'а*, *гур'ки*, *пам'ї'дори*, *пам'ї'дори*, *ц'ї'бул'а*, *час'ник*, *'морква*, *бакла'жани*, *бу'рак*, *'ред'ка*, *ква'сол'а*, *ка'пуста*, *'перец' са'лодки'ї*, *у'круон*, *гарбу'зи*, *кий'є'хи*. Також нам вдалося зафіксувати таке номінативне словосполучення на позначення частини овоча, що також має відтінок одиничності: *ка'пусти ка'ч'ан*. За діалектним словником, одним із значень лексеми *ка'ч'ан* є «середина головки капусти» [2, ст 214]. У мовців інших вікових категорій такої номінації не зафіксовано.

У респондентів середнього віку відмічаємо такі лексеми: *кар'тошка*, *кар'топл'а*, *гур'ки*, *гур'к'ї*, *агур'ци'*, *пам'ї'дори*, *пам'ї'дори*, *ц'ї'бул'а*, *ци'ї'бул'а*, *час'ник*, *'морква*, *бу'р'ак*, *ка'пуста*, *'перец'*, *'перец' са'лодкиї*, *у'круон*, *у'круп*, *пет'рушка*, *ква'сол'а*, *р'є'д'їска*, *кабач'к'ї*, *к'ї'я'х'ї*, *са'лата*. Примітно, що лише одна респондентка серед усіх опитаних уживає лексему *са'лата* для найменування трав'янистої зеленої рослини, листя якої споживають у сирому вигляді, замість літературного варіанту *салат*, який далі фіксуємо в молодших діалектоносійв. У мовленні цієї респондентки помітна чітка опозиція лексем *са'лата* (рослина) та *салат* (холодна страва, приготована із дрібно нарізаних продуктів). Для називання всіх городніх плодів, що вживаються в їжу, мовці використовують номінацію *га'родина*.

Лексико-семантична мікрогрупа назв овочів і зелені в мовленні молодших інформаторів представлена такими іменниками: *кар'тошка*, *кар'топл'а*, *гур'ки'*, *агур'ци*, *пам'ї'дори*, *ци'ї'бул'а*, *'морква*, *бу'р'ак*, *бу'раки*, *час'нок*,

ква/сол'а, кабач'к'і, 'перец', гар'бузи, 'ред'ка, 'р'ед'ка, пет'рушка, са'лат, шп'і'нат, шп'і'нат, к'ін'за, 'рукола, 'рукала. У мовленні однієї з респонденток виділяється ряд лексем, що не вживаються іншими мовцями: *шп'і'нат, шп'і'нат, к'ін'за, 'рукола, 'рукала.* Ширший лексичний склад її мовлення пояснюємо особливостями її професійної діяльності, оскільки вона працює продавцем овочів. Зважаючи на це, її побут відрізняється від інших респондентів, що природно спричиняє відмінності у системі номінацій городніх плодів.

Як бачимо, у проаналізованому матеріалі виділяються кілька основних лексичних тенденцій. По-перше, паралельне вживання діалектоносіями всіх вікових груп слів *кар'тошка* й *кар'топл'а*. Варто зазначити, що окремі респонденти середнього та молодшого віку у відповідях використовували лексему *кар'топл'а*, тільки коли чули в поставленому їм питанні саме літературний варіант цього слова. Інші ж респонденти, переважно старшого віку, вживали обидві лексеми непослідовно. По-друге, на позначення рослини й плодів огірка у всіх мовців зафіксовано діалектизми *гур'ки, гур'к'і*. Вочевидь, саме така номінація є природною для мовлення носіїв козелецьких говірок. Однак у середній та молодшій вікових категоріях також відмічаємо лексеми *агур'ци, агур'ци'*, що, очевидно, позначені впливом російської мови, який притаманний більшою мірою саме для молодших поколінь. Схожу тенденцію бачимо й щодо слововживання назв ще одного овоча. У старших та молодших мовців фіксуємо лексеми *'ред'ка, 'р'ед'ка*, тоді як респонденти середнього віку вживають іншомовне *р'е'д'іска*. Хоча це явище не є системним, воно підтверджує проникнення в говірку російських слів. По-третє, для називання плодів кукурудзи діалектоносії старшого й середнього віку використовують виключно територіально обмежені лексеми *к'ійа'х'і, кийе'хи*, які фіксує «Словник поліських говорів» П.С. Лисенка [25, с. 95]. Причому в зібраних аудіоматеріалах молодші мовці не називають цей овоч узагалі, тому можна зробити висновок лише про природну притаманність такої номінації для старших поколінь.

Активно побутують у мовленні носіїв досліджуваної говірки також номен грибів. У старших мовців знаходимо: *а'бабки*, *а'бабки'*, *'б'ієлийє гри'би*, *'б'ілий гриб*, *пуд'дубники*, *масл'у'ки*, *мас'л'ата*. У середньої вікової групи: *а'бабки*, *а'бабки'*, *'б'іл'і гри'би*, *'б'ілийє*, *падбе'резавики*, *краснага'ловики*, *краснага'лов'ік'і*, *ли'сички*, *а'пен'ки'*, *'пол'ск'іє*, *'в'іешенк'і*, *масл'у'ки*, *мас'л'ата*. У молодших мовців зафіксовано: *'б'ілийє гри'би*, *'б'іл'і*, *пад'дубавики*, *ли'сички*, *о'п'ата*, *масл'у'ки*, *а'синавики*, *'пол'ск'іє*, *сира'й'іжски'*, *муха'мори*, *поганкі'*.

Насамперед, варто підкреслити системне паралельне вживання українських літературних номінацій і діалектизмів поряд із російськими лексичними одиницями, що помітно відрізняються від українських своїм морфемним складом. Так, на позначення їстівного гриба, що росте на пенях або біля коренів дерев мовці середнього віку вживають літературне *а'пен'ки'*, тоді як у мовлення діалектоносіїв молодшого віку проникла іншомовна лексема *о'п'ата*, у своєрідній фонетичній адаптації. Для російської фонетики характерним є наближення [о] до [а] в початковій позиції, тож, відповідно, назва цього гриба мала б звучати як *а'п'ата*. Така ж вимова була б нормативною для східнополіського говору під впливом «акання». Однак зафіксована в респондентів лексема має ініціальне [о]. Таке фонетичне явище можна назвати гіперичним. У цьому прикладі воно послугувало для пристосування російської назви й виникло на межі рідної говірки й чужої літературної мови. Вочевидь, через несвідоме відділення невластивої для діалекту лексеми від звичних номінацій.

Для називання їстівного гриба з жовто-бурою шапкою мовці старшого й середнього віку паралельно використовують українську літературну та російську лексеми *масл'у'ки* й *мас'л'ата*. Цікаво, що в молодших респондентів зафіксовано лише варіант *масл'у'ки*. Тоді як для номінації гриба, що росте біля коренів дубових дерев, старші мовці послуговуються діалектним *пуд'дубники*, а молодші, навпаки, вживають фонетично адаптоване російське *пад'дубавики*. Інша виразно російська лексема на позначення глив – *'в'іешенк'і*

– зафіксована лише в однієї респондентки середнього віку. Характерними регіональними назвами послуговуються мовці середньої й молодшої категорії: *краснага^лловики*, *краснага^ллов'ік'і* в значенні грибів із червоною шапінкою; *^лпол'ск'ійе* – «гіропор синіючий» [3, с. 69].

Хоча в лексико-семантичній мікрогрупі на позначення грибів переважають українські літературні назви, загалом значну кількість діалектних номінацій використовують усі респонденти. У порівнянні з іншими групами слів, у ній також найбільше помітний вплив російської мови. За нашими спостереженнями, можна зробити висновок, що вік мовців, вочевидь, не є головним чинником впливу на лексичний склад цієї групи: місце проживання і, відповідно, лінгвальне оточення респондентів і їхні мовні звички визначають лексичні преференції діалектоносіїв, на які з різною інтенсивністю впливають українські й російські літературні варіанти слів.

Для номінацій різних молочних продуктів у старшого покоління мовців зафіксовано такі лексеми: *мала^лко*, *сме^лтана*, *^лмасло*, *^лмасла*, *сир*, *си^р*, *ки^сл'ак*, *си^роватка*, *марга^рин*. У респондентів середнього віку: *мала^лко*, *сме^лтана*, *сир*, *си^р*, *си^роватка*, *тва^рог*, *марга^рин*, *к'е^лф'ір*, *згу^лшчон:е* *мала^лко*. У молодшої вікової групи: *мала^лко*, *сме^лтана*, *сир*, *сир твер^лдйі*, *^лтвораг*, *к'іс^лак*, *си^роватка*.

На позначення загальної назви молока й молокопродуктів у проаналізованих аудіозаписах зафіксовано слова, похідні від лексеми *мала^лко*. У старших мовців – субстантивований прикметник *ма^ллошне*, з виразною фонетичною відмінністю від літературного варіанту цього слова – дисиміляцією приголосних. У молодшого покоління, як абсолютний синонім до лексеми *ма^ллошне*, зафіксовано лексему *ма^ллоч'ка*.

Лексему *сир* вживають усі мовці, проте в середній і молодшій вікових групах також зафіксовано лексему *^лтвораг* та її фонетичний варіант *тва^рог*, які вживаються паралельно зі словом *сир*, але позначають інший молочний продукт. Це також підтверджує наявність опозиції *сир твер^лдйі* – *^лтвораг*

(кисломолочний сир) у мовленні наймолодшої респондентки. Отже, на склад цієї лексико-семантичної мікрогрупи найбільше впливають лише фонетичні особливості говірки. Окрім загальних назв молокопродуктів, виразних територіально обмежених лексем нами не зафіксовано.

У лексико-семантичній мікрогрупі на позначення м'яса, риби та продуктів, виготовлених із них, виділяємо також назви тварин, видів м'яса й риби та частин тушки тварини. Респонденти старшого віку використовують такі лексеми: *'м'ясо, 'сало, 'сало 'жарене, п'ч'інка; 'риба, рибина; 'скупбр'їя, с'ел'одка*; тварини, м'ясо яких придатне для споживання: *'сви'н'їе, кра'л'їе, 'кури*. Також у цій віковій категорії ми зафіксували номінативне словосполучення *ку'сок 'сала*, де лексема *ку'сок* вживається в значенні «частина, шматок». Очевидно, така номінація є регіональною особливістю, проте в мовців інших вікових груп її зафіксовано не було. У респондентів середнього віку знаходимо такі приклади лексем і словосполучень на позначення м'ясних і рибних продуктів: *'м'ясо, 'печене 'м'ясо, 'м'ясо, 'сало, каўба'са да'маши'а, каўба'са 'варена, 'риба, 'риба, са'с'їск'ї, кра'ўїанка, ту'шонка, п'ч'уонка; с'ел'одка, 'к'їл'ка, ка'рас'їки*; тварин, м'ясо яких вживають в їжу: *пари'с'ата, 'крол'їк'ї, 'курач'к'ї, кра'л'їе*; частин туші тварини: *сте'гно, ст'е'гно, ла'патк'ї, 'кї'шки, 'серце, 'логк'їїе*. Також ми зафіксували діалектизм *'тел'бухи'*, використаний як загальна назва нутрощів зарізанної тварини, непридатних для вживання [25, с. 212]. У значенні загуслого жиру, витопленого із свинячого здору одна із респонденток вживає лексему *'смалец'*.

У цій лексико-семантичній мікрогрупі мовці молодшого віку вживають такі одно- та двослівні номінації: *'м'ясо, 'рубане 'м'ясо, 'мелене 'м'ясо, 'м'ясо, 'сало, каўба'са, каўба'си 'печ'енийе, кра'ўїанка, буже'н'їна; 'скупбр'їя*; види м'яса: *'кур'атина, сви'нина*; частини туші тварини: *'гол'ен', 'ножк'ї, 'логк'їїе, пудч'ер'овок*. У значенні соленої засушеної риби одна із респонденток також використовує регіональну назву *та'ранка*.

Увагу привертає цікава особливість вибору мовцями лексем на позначення видів м'яса, як харчового продукту, де диференційною ознакою є тварина, м'ясо якої споживають. Респонденти молодшого віку використовують номени утворені за суфіксальною словотвірною моделлю: *'кур'атина*, *сви'нина*, тоді як старші мовці послуговуються лише іменниками-назвами тварин, коли йдеться про види м'яса: *'сви'н'іє*, *кра'л'іє*, *'кури*, *пари'с'ата*, *'крол'ік'і*, *'курач'к'і*.

У проаналізованому аудіоматеріалі нам вдалося виділити ще кілька послідовних, спільних для респондентів різних вікових груп особливостей. Насамперед, помітний вплив російської мови на деякі лексеми. Так, мовці старшого й середнього віку використовують слово *с'є'л'одка*, називаючи оселедець. На позначення легень знаходимо лексему *'л'огк'ійє* у мовленні респондентів молодшої та середньої категорії. Одна із молодших діалектоносіїв також вживає російське *'гол'єн'* замість українського літературного «гомілка». Ще однією характерною особливістю є використання мовцями середнього молодшого віку аналітичних словосполучень для розрізнення сем «ковбаса домашнього виготовлення» – «ковбаса промислового виготовлення»: *каўба'са*, *каўба'са 'варєна* – *каўба'са да'маши'на*, *каўба'си 'пєч'єнийє*. Зрештою, нам вдалося зафіксувати деякі територіально обмежені лексеми, але все ж можна констатувати, що в цій лексико-семантичній мікрогрупі переважають літературні варіанти слів.

У мовленні діалектоносіїв старшого віку ми відзначили такі номінації круп і каш, які з них виготовляють: *рис*, *мака'рони*, *'каша 'грєц'ка*, *'каша 'рисава*, *'манка*, *пша'но*, *'бабка*. У середньої вікової групи: *рис*, *'рисава 'каша*, *'гр'єч'ка*, *'грєчн'єва 'каша*, *мака'рони*, *верм'і'шел'*, *'каша 'ман:а*. У молодшої: *'гр'єч'ка*, *р'іс*, *мака'рони*. Прослідковуємо, що респонденти старшої й середньої вікових категорій використовують атрибутивні словосполучення на позначення страви, приготованої із крупи або рису: *'рисава 'каша*, *'грєчн'єва 'каша*, *'каша 'ман:а*. Тоді як однослівні номени *рис*, *'гр'єч'ка*, *'манка* позначають саме назви круп, на відміну від лексики, вживаної молодшими респондентами, які ототожнюють ці

поняття в межах однослівної назви. Окрім цього, варто зазначити певну градацію у номінаціях каші, приготованої з гречаної крупи. Найстарша респондентка використовує словосполучення з діалектним означенням *каша греч'ка*, мовці середнього віку послуговуються номеном *гречн'ева каша*, в якому виразно помітний вплив російської мови, а молодші респонденти вживають тільки однокомпонентне *гр'еч'ка*, називаючи і кашу, і крупу для її виготовлення. Також нашу увагу привернув діалектизм *бабка*, який вживає найстарша респондентка. «Словник західнополіських говірок» подає таке значення лексеми: «запіканка з сиру» [2, с. 5]. Лексема *бабка* в діалектному мовленні виступає синонімом до літературного «запіканка» і може називати різні страви. Однак респондентка так називає круту запечену кашу з рису з цукром: *кашу ва'рили греч'ку / ой ка'жу греч'ку / рисаву / з мала'ком / ну то ка'н'ешно каша смашина ж та йак **бабка** / мала'ко ж туди / масло / йайца / сахар*.

Найширше в мовленні діалектоносіїв представлена лексико-семантична мікрогрупа назв готових страв, зокрема виробів із тіста. У старших мовців зафіксовано: *боршч, боршч із шчавл'ам, суп, са'лати, ал'іу'йе, в'ін'ігр'ет, кат'л'ети, галуб'ц'іе, йе'йешн'а, ха'лодне, хала'дец', ак'рошка*; вироби з тіста: *ва'реники, пи'ра'ги, пі'раж'ки, тираж'ки, хл'ієб, кара'вай, коржи'ки, на'ли'сники, блін'ч'ік'і, мли'н'ч'ік'і, млин'ц'і, пам'пушки, мнишки*. Привертають увагу три лексеми – *ха'лодне, хала'дец'* й *ак'рошка*. Традиційно, в українській кухні «холодець» – драглиста страва, охолоджений м'ясний відвар з подрібненими шматочками м'яса. Однак, у мовленні старших респондентів цю страву позначає характерна для козелецьких говірок лексема *ха'лодне*. А от *хала'децем* на Чернігівщині традиційно називають холодний борщ із картоплею і зеленню, який заливають сироваткою або кислим березовим соком. Із цього можна зробити висновок, що респондентка вживає слова *хала'дец'* й *ак'рошка* як синоніми й використовує другу широковживану лексему, як пояснення першої – регіональної: *хала'дец' / ак'рошка ж о'то*. На позначення інших локальних

страв мовці старшого віку також використовують діалектизми. Наприклад, лексема *коржи'ки* позначає солодкі оладки, приготовані на сковороді. Схожу за способом виготовлення страву називає лексема *мнишки*, однак їх готують із прісного тіста й зазвичай їдять замість хліба. Примітно, що одна із респонденток ототожнює дві регіональні страви і, відповідно, дві лексеми на їх позначення: *у нас мнишки тут називають / а йа кажу пампушки*. Вона акцентує на назві, що побутує в говірці села, і, водночас, висловлює власну мовну преференцію.

У мовленні представників середньої вікової групи зафіксовано такі номінації: *боршч, суп, кат'л'ети, кат'л'етч'ік'і, галуб'ц'іе, галуб'ц'і, салат'ік'і, салатч'ік'і, картошка п'уре, в'ін'ігрет, бит'ки, халодне, хала'дец'*; вироби з тіста: *хліб, житн'ій хліб, булка, булач'ка, кара'вай, калач, пиріж'ки, тираж'ки, налісники, налисники, блін'ч'ік'і, млин'ц'і, пампушки, мнишки, пончики, понч'ік'і, біл'е'ши, пірожене, ва'трушки*. Як і в старших респондентів, знаходимо лексему *мнишки* для називання тієї ж страви. Проте бачимо й деякі відмінності: лексеми *халодне* та *хала'дец'* обидві позначають охолоджений та загуслий м'ясний відвар. Можна стверджувати, що локальна й літературна назви вживаються паралельно, але непослідовно. Також варто зазначити лексему *пірожене*, позначену впливом російської мови. Цікавою є її фонетична адаптація до говіркових норм: диспалаталізація приголосного [п'] і характерне для субстантивованих іменників середнього роду закінчення *-е*.

Молодші діалектоносії на позначення готових страв і виробів із тіста використовують такі лексеми: *боршч, суп, кат'л'ети, как'л'ети, галуб'ц'і, салати, ол'іу'йе, шуба, бит'ки, шаш'лик, круч'еники, плоў, жаренка; хліб пшеничний, хліб житн'ій, кара'вай, тира'ги, тираж'к'і, вареники, млин'ц'і, налисники, пампушк'і, п'ел'м'ен'і*. Для нас цікавою є говіркова лексема *жаренка*, яку фіксує «Словник поліських говорів» у значенні «смажена картопля» [25, с. 72]. Також на позначення м'ясної страви специфічної форми,

закрученої у трубочку, фіксуємо територіально обмежену лексему *круч'еники*. Інші респонденти цих страв не називають.

Примітним також є те, як респонденти називають тонкий смажений виріб із тіста. Діалектне *налисники*, *налисники* використовують мовці усіх вікових груп як номінацію страви із тонких млинців, в які загортають якусь начинку. Самі млинці, що передбачено їсти без начинки, мають літературну назву *млин'ц'і*, *'мли'н'ч'ік'і*, якою користуються всі респонденти. Хоча паралельно з нею ми зафіксували й *'блін'ч'ік'і* у мовців старшого й середнього віку. На перший погляд лексема здається запозиченою з російської, однак діалектні словники фіксують варіанти *бл'ін*, *'блін'ч'ік* [2, с. 23] і *бли'нец* [25, с. 33], тож для носіїв козелецької говірки старшого віку вона є природною. Молодші діалектоносії не вживають цієї назви, оскільки, ймовірно, уникають її через фонетичну схожість із російською лексемою. Загалом, як і в інших лексико-семантичних мікрогрупах, серед назв готових страв переважає українська літературна лексика і зустрічаються лише одиничні регіональні назви.

Серед дієслів, що позначають процеси виготовлення, зберігання та вживання їжі в діалектному мовленні, нам вдалося виділити кілька лексичних тенденцій. Наприклад, усі респонденти використовують діалектне *закри'ват'* у значенні поміщати овочі в розсол для подальшого зберігання в банках. Окрім лексеми *закри'ват'*, за диференційною ознакою способу підготування овочів до зберігання в мовців середнього віку нами зафіксовано: *са'лит'*, *'квасит'*, *марина'ват'*, *мала'солит'*; у молодшого: *со'лит'*. У загальному значенні «готувати їжу» мовці вживають такі лексеми: *га'товит'*, *гату'ват'*, *гата'ват'*, *вигатав'л'ат'*. У значенні «готувати щось на гарячій олії на сковороді» в усіх респондентів відмічено слова із семою «готувати на жару»: *'жарит'*, *із'жарит'*, *па'жарит'*, *пад'жарит'*, *на'жарит'*. Таке слововживання є характерним для козелецьких говірок. Причому літературне «смажити» діалектоносії не вживають.

Нами також зафіксовано приклади дієслів зі значенням «дрібно нарізати». Мовці старшого й середнього віку послуговуються говірковою лексемою *нашатка'ват'*; у старших також відмічено *пакри'шит'*. У значенні «приготувати тісто для виготовлення страви» в респондентів старшої й середньої вікової категорії ми зафіксували діалектне дієслово *ўчи'н'ати*, однак мовці середнього віку також паралельно уживають літературне *за'м'ішувати*.

Одиничні випадки вживання регіональних лексем нам вдалося виділити в мовленні однієї із старших респонденток: *вичу'хат'* у значенні «охолоджуватися». Окрім цього, в наймолодшій респондентки ми зафіксували *ад:у'шит' 'твориаг*. Говірковою лексемою *ад:у'шит'* вона позначає процес вичавлювання рідини під час приготування кисломолочного сиру. Цікавою тенденцією також є, що, говорячи про купівлю готових страв із закладів харчування, жоден із мовців не використовує українське літературне «замовити». Натомість усі вікові групи респондентів уживають *зака'зат'*, *за'казуват'*. Очевидним є вплив російської мови на появу цієї лексеми в складі говірки.

Низка прикметників, зафіксованих у мовленні діалектоносіїв, засвідчують способи приготування, смакові та якісні характеристики продуктів харчування. У старших респондентів ми знайшли приклади таких атрибутивів: *ма'рожена* /риба, /риба /жарена, /риба /варена, /сало /жарене, боршч /жиірний, боршч пасна'ватий, /р'іден'кий; паху'шч'іше, /добрий, /смачний, /ўкусний, запа'шиста. У респондентів середнього віку: /квашений, мала'сол'ний, па'кришений, /мерзлий, борщ пас'ний, /смачний, смач'ний, /смашний, /ўкусний, ха'роший, /ловкий. Також варто зазначити використання мовцями діалектного прислівника-інтенсифікатора /кр'ієпко в значенні «дуже, занадто». У молодшого покоління зафіксували такі означення: /жарений, /варений, /рубане /м'ясо, /мелене /м'ясо; /ўкусний, *аф'і'г'ен:ийе ти'рагі^а*. Усі виділені віддієслівні прикметники на позначення способів приготування або зберігання їжі творяться від

українських літературних або регіональних лексем. На позначення приємних смакових властивостей продуктів усі респонденти під впливом російської мови використовують означення *ʹжусний*, мовці старшого й середнього віку також вживають літературне *смачʹний* і його діалектні варіанти *ʹсмачний*, *ʹсмашний*. Щоб описати задовільну якість і смак продукту, діалектоносії старшого віку також вживають лексему *ʹдобрий*, середнього віку – *хаʹроший*, *ʹловкий*. При чому означення *ʹловкий* є дуже характерним для говірок Чернігівщини загалом. У мовлення наймолодшої респондентки природно може проникати найбільше сленгових лексем, серед прикметників теж знаходимо приклад такої: *афʹігʹен:ийе пиʹрагі*». У цьому випадку атрибутив уживається як абсолютний синонім до лексем *смачʹний*, *ʹдобрий*, характеризуючи смакові якості страви.

У лексико-семантичній мікрогрупі назв посуду та іншої тари переважають українські літературні назви, однак нам також вдалося зафіксувати значну кількість регіональних номінацій. У мовців старшого віку знаходимо такі приклади: *ʹсковарада*, *сковараʹда*, *стаʹкан*, *ʹбанка*, *ʹчʹашка*, *ʹмиʹсачʹка*, *чуʹгун*, *ʹдʹієжка*, *паʹлумисак*. Лексему *паʹлумисак* використовують на позначення неглибокої миски, виготовленої із глини. Як загальну назву респонденти вживають іншомовну лексему *паʹсуда*. В мовленні середньої вікової групи нами зафіксовано: *скавараʹда*, *скаваʹродка*, *ʹбанка*, *ʹбаначʹка*, *кастʹрʹулʹа*, *кастʹрулʹа*, *ʹмиʹскʹі*, *ʹмиʹсачʹки*, *таʹрʹіелки*, *гарʹшок*, *ʹгорщиʹк*, *ʹсито*, *ʹбочʹка*, *чуʹгун*, *маʹкуотерки*, *глаʹдишкиʹ*, *ʹпротавнʹі*. Цікавими для нас є виразні діалектні лексеми. Наприклад, слово *чуʹгун*, що вживається на позначення великого горщика, виготовленого з однойменного сплаву, для приготування страв у печі. Таку ж номінацію було засвідчено в мовленні старших респондентів. Лексема *глаʹдишка* називає глечик [25, с. 55]. А слово *ʹпротавнʹі* означає пласкі залізні листи для приготування страв у печі або в духовці. Молодші мовці демонструють ширший лексичний діапазон у цій семантичній мікрогрупі, зокрема називають більше тар для зберігання рідини: *скавараʹда*, *ʹмиски*, *ʹмискі*», *таʹрʹілки*, *ʹбанки*, *ʹложки*, *ʹвилкʹі*, *наʹжи*; *биʹтончʹікʹі*, *бʹіʹдони*,

палта/рашк'і, павта/рач'к'і, бутилк'і, бак/лашки'. Приклади засвідчують і українські літературні лексеми, і говіркові, як-от *би/тонч'ік'і* (бідони) [2, с. 19], *бак/лашки'* (п'яти- або шестилітрові пластикові пляшки), *бутилк'і* (пляшки) [2, с. 40].

Лексико-семантична мікрогрупа на позначення назв безалкогольних напоїв у мовленні діалектоносіїв представлена одно- та двослівними номінаціями. У старших мовців зафіксовано: *чай, /кохве, кам/пот, к'і/с'ел', ки/с'ел'.* У респондентів середнього віку: *чай, чай /лиनावий, ка/лиनावий чай, к'іе/с'ел', уз/вар, квас,* у молодшого: *чай, чай зе/лений, кам/пот, киⁱ/с'іл', уз/вар, бе/резавий сок.* Усі назви напоїв позначаються українськими літературними лексемами або їхніми фонетичними варіантами, що утворились під впливом різних говіркових явищ.

Серед номенів продуктів харчування, що не вдалося віднести до конкретної лексичної мікрогрупи, варто виділити лексеми */сахар* і *му/ка*, які були нами зафіксовані в мовленні всіх респондентів. Українські літературні слова «цукор» і «борошно» мовці не вживають, натомість їх витісняють російські лексеми. У мовленні представників старшого й середнього поколінь зафіксовано характерну говіркову лексичну одиницю */с'імїе* для називання соняшникового насіння. Молодші мовці цей продукт у проаналізованих аудіозаписах не називають.

Заслуговують на увагу й інші представлені в діалектному мовленні лексеми, які входять до різноманітних тематичних груп. На прикладі синонімічного слововживання двох респонденток середнього віку можна прослідкувати вплив на лексичний склад їхнього мовлення місця проживання й роду діяльності. У інформаторки, що зараз мешкає в місті Чернігів ми зафіксували: *луш/пин':а, /г'ілоч'ка.* Абсолютні синоніми до цих літературних лексем знаходимо в мовленні корінної мешканки села Булахів: *шкар/лупки, га/лінка.* Безумовно, для жительки села такі регіональні номінації є звичними в ужитку. Цікаво, що лексема «шкарлупа» асоціюється з назвою твердого

природного покриття яйця, однак респондентка вживає це слово в значенні тонкої шкірки овоча, а саме цибулі. Така різниця в значеннях надає лексемі діалектного характеру в цьому контексті.

Насамкінець, системним є вживання окремих суржикізмів, що повністю витісняють діалектні та українські літературні лексеми. Так, у всіх респондентів ми зафіксували вживання вставного слова *ка/н'ешно* і не зафіксували жодного випадку використання мовцями літературного «звісно». Тенденція до появи в мовленні суржикізмів більшою мірою притаманна молодшому поколінню. На підтвердження цього можна навести приклад іншого вставного слова: старша вікова група послуговується лексемою *на/приклад*, тоді як молодші використовують російське *напр'ім'ер* без жодних фонетичних пристосувань.

Висновки до розділу 2

1. За результатами аналізу фонетичних особливостей козелецьких говірок нами з'ясовано, що деякі риси проявляються систематично і характеризують мовлення усіх вікових груп. Такими рисами є «акання», паралельне функціонування фонем [иⁱ] та [и^и], збереження давньої палаталізованості губних та [ч'], диспалаталізація [ц'] і [р'] та апокопа. Натомість певну тенденцію до градуального зменшення частоти поширення відповідно до віку мають дифтонгічні фонемі, різні рефлекси *ě та *ę, перехід сполуки [йа] в [йе] та явище заступлення [ф]. Лише в старших мовців зафіксовано випадання [ї] на межі префікса та кореня та розвиток [й] після монофтонгізації [х]. Несистемними були вияви синкопи та порушення акцентуаційних норм.

2. У системі морфологічних особливостей також засвідчено явища, які властиві мовленню представників усіх вікових груп, такі, як: часте вживання інфінітивів із суфіксом *-ть* та поширення неусічених форм прикметників, дієприкметників і займенників. У свою чергу усічені ад'єктивні словоформи в називному відмінку чоловічого роду, хитання в роді та вживання займенника *сеї* характерні лише для старших діалектоносіїв, а в молодших поколіннях не прослідковуються.

3. Аналіз підтвердив стійкість говіркового синтаксису. Сполучники *да*, *дак* та прийменник *од* функціонують у мовленні всіх респондентів. Вік лише частково впливає на частоту їх використання й особливості семантики. Також сполучники піддаються впливу фонетичних явищ, характерних для східнополіського говору.

4. За результатами аналізу лексичної підсистеми, ми з'ясували, що більша частина вживаних у говірковому мовленні найменувань має літературне походження, місцеве мовлення репрезентоване менше. Помітний також вплив на лексичну підсистему російської мови, деякі лексеми, як-от *сахар*, *мука*, *клуб'ніка*, *з'емл'є'ніка*, повністю витісняють українські літературні номінації

в мовленні діалектоносіїв. Зафіксовано також низхідну тенденцію до фонетичної й граматичної адаптації іншомовних лексем респондентами, відповідно до норм української мови та регіональної говірки: старші мовці, як правило, видозмінюють російські номінації, у мовців середнього віку ми зафіксували природне паралельне використання адаптованої й оригінальної лексем, а молодші респонденти частіше вживають слова у їхньому оригінальному фонетичному оформленні. Як бачимо, під впливом різних екстралінгвальних чинників відбувається активна інтерференція лексичних систем української літературної мови, російської мови, соціолектів і сленгу та діалекту. Через це в мовлення діалектоносіїв постійно проникають нові невластиві регіональній говірці слова. Незважаючи на те, що територіально обмежена лексика не переважає в мовленні, ряд діалектних номінацій є закономірним для всіх вікових груп, як-от лексеми *гур'ки*, *к'ійа'х'і*, *на'лисники*, *закри'ват'*, *'жарит'* та похідні.

ВИСНОВКИ

1. За результатами аналізу з'ясовано, що деякі характерні особливості східнополіського говору проявляються системно, а інші – можуть простежуватись непослідовно в мовленні носіїв різного віку. У ході опрацювання системних явищ виявлено основні вікові закономірності їх функціонування. На фонетичному, морфологічному та синтаксичному рівнях усі зафіксовані риси умовно поділено на три категорії: ті, що притаманні мовленню всіх вікових груп; ті, які мають тенденцію до градуального зменшення частоти вживання відповідно до зниження віку мовців; та ті, що засвідчено у мовленні лише одного покоління, як правило, – старшого.

2. Визначено ключові говіркові особливості, що входять в наведені вище категорії. Коротко їх означимо:

а) на фонетичному рівні: мовленню всіх вікових груп однаково властиві «акання», фонемі [и^і] та [и^и], збереження давнього пом'якшення губних та [ч'], диспалаталізація [ц'] і [р'] та явище апокопи; тенденцію до зниження частотності мають дифтонги, рефлекси *ě та *ę, перехід [йа] в [йе] та заступлення [ф]; лише у старших мовців фіксуємо випадання [ї] на межі префікса та кореня та розвиток [й] після монофтонгізації [х]; несистемно виявляються хитання в наголосі та явище синкопи.

б) на морфологічному рівні: інфінітиви з суфіксом *-ть* та неусічені форми ад'єктивів притаманні всім віковим групам; натомість усічені ад'єктиви, хитання у роді та вживання займенника *сеї* характеризують мовлення лише старшого покоління; специфічні відмінкові закінчення іменників виявлено непослідовно щодо віку.

в) на синтаксичному рівні: вживання сполучників *да, дак* та прийменника *од* характеризує мовлення діалектоносіїв усіх вікових категорій.

3. Нами з'ясовано, що на лексичному рівні переважають номінації літературного походження, а не територіально обмежені одиниці. Разом з тим, визначено три основні тенденції діалектного слововживання:

а) характерним для діалектоносіїв усіх вікових груп є системне вживання таких місцевих лексем на позначення продуктів харчування та кулінарних процесів: *гур'ки*, *к'ййа'х'і*, *на'лисники*, *закри'ват'*, *'жарит'*. Вони повністю витісняють літературні назви в мовленні носіїв козелецьких говірок.

б) під впливом російської мови лексеми *'сахар*, *му'ка*, *клуб'н'іка*, *з'емл'е'н'іка* витісняють українські літературні та регіональні номінації в мовленні діалектоносіїв усіх вікових категорій.

в) фонетична та граматична адаптація іншомовних лексем до говіркових норм характеризується низхідною частотністю, відповідно до зменшення віку діалектоносія.

4. У дослідженні обґрунтовано причини визначального впливу віку на особливості говіркового мовлення. Із основних виділено рівень експозиції до літературної мови, соціолінгвальне оточення та індивідуальні мовні преференції діалектоносія.

5. У підсумку, нами доведено, що більшість ключових рис говірок Козелеччини у фонетиці, морфології, синтаксисі та лексиці виявляють стійкість до поколіннєвих змін та побутують у мовленні представників усіх вікових груп. Меншою мірою виражена тенденція до звуження функціонування явищ відповідно до зниження віку мовця. Говіркові риси, що були зафіксовані несистемно, створюють підґрунтя для подальшого вивчення.

6. Водночас, перспективу для майбутнього дослідження вбачаємо також у подальшому розкритті соціолінгвістичних причин варіативності діалектного мовлення на різних рівнях, його диференціації в аспекті соціального статусу мовця, що тісно пов'язано з віком, і у детальнішому, системному аналізі мовлення наймолодших діалектоносіїв.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Аркушин Г. Л. Західнополіська діалектологія : Навч. посіб. з регіон. діалектології для студентів спец. «Укр. мова і літ.». Луцьк : Вол. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2012. 257 с.
2. Аркушин Г. Л. Словник західнополіських говірок : у 2 т. Луцьк : РВВ "Вежа" Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2000. Т. 1 : А-Н. 353 с. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/UKR0000986>.
3. Аркушин Г. Л. Словник західнополіських говірок : у 2 т. Луцьк : РВВ "Вежа" Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2000. Т. 2 : О-Я. 456 с. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/UKR0000987>.
4. Бевзенко С.П. Українська діалектологія : підручник. Київ : гол. вид-во ВО «Вища школа», 1980. 233 с.
5. Ващенко В. С. З історії та географії діалектних слів: Матеріали до вивчення лексики говорів середньої та нижньої Наддніпрянщини. Харків : Вид-во Харків. орд. труд. червон. прапора держ. ун-ту ім. О. М. Гор., 1962. 176 с.
6. Вукулова К. В. Вік як соціолінгвістична змінна. *Філологія і лінгвістика в сучасному суспільстві* : матеріали III міжнар. науково-практ. конф., м. Київ, 21–22 жовт. 2016 р. Херсон, 2016. С. 84–85.
7. Вукулова К.В. Вплив соціальних категорій на характер мовлення та мовну поведінку осіб. *Вісник дніпропетровського університету імені Альфреда Нобеля. Серія «Філологічні науки»*. Дніпро, 2016. № 2 (12). С. 205–211.
8. Вукулова К.В. Соціолінгвістична варіативність мовлення носіїв піттсбурзького діалекту : дис. ... канд. філологічних наук : 10.02.04. Харків, 2017. 281 с.
9. Гавадзин О.Я. Динамічні процеси в говірках у світлі лінгвістичних студій з проекцією на ареал Покуття. *Рідне слово в етнокультурному вимірі* : збірник наукових праць. Дрогобич, 2018. С. 16–27.

10. Ганцов В.М. Характеристика поліських дифтонгів і шляхи їх фонетичного розвитку. *Записки Історично-Філологічного Відділу Української Академії Наук*. Київ: Друк. ВУАН, 1923. Кн. 2-3 (1920-1922). С. 116–144.
11. Глуховцева К. Д. Динаміка українських східнослобожанських говірок : дис. ... д-ра філол. наук : 10.02.01. Київ, 2006. 569 с.
12. Гнатюк М. В. Динаміка акцентної системи українських північно-лемківських переселенських говірок. *Ukrainistika – minulost, současnost a budoucnost III (Україністика – минуле, сучасне, майбутнє III)* : колект. монографія. Брно, 2015. С. 151–158.
13. Горошко О. І. Гендерні аспекти інтернет-комунікацій : дис. ... д-ра соціол. наук : 22.00.04. Харків, 2010.
14. Григорян Н. Р. Проблеми та перспективи територіальної варіативності мовлення: методичні рекомендації до вибіркового спецкурсу для здобувачів вищої освіти III (освітньо-наукового) ступеня спеціальності 035 «Філологія». Одеса, 2020. 63 с.
15. Гриценко П. Ю. Ареальне варіювання лексики : монографія. Київ : Наук. думка, 1990. 269 с.
16. Громик Ю. Відображення фонетичних і морфологічних особливостей говірки в місцевих пареміях (на матеріалі поліської говірки с. Липне). *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка : Філологічні науки*. Кам'янець-Поділ., 2019, вип. 48, с. 101–105.
17. Громик Ю. В., Яворський А. Ю. Поліські діалекти в сучасній художній літературі : монографія. Луцьк: Вежа, 2022. 304 с.
18. Жилко Ф. Т. Нариси з діалектології української мови : посіб. для ф-тів мови й літ. пед. ін-тів. Київ : Рад. шк., 1955. 314 с.
19. Жлуктенко Ю.А. Деякі питання теорії мовної варіативності. *Питання романо-германської філології та методики викладання іноземних мов*. Київ, 1978. № 5. С. 3–9.

20. Загнітко А. П. Теорія лінгвоперсонології : монографія. Вінниця : Нілан-Лтд, 2017. 136 с.
21. Козачук Г. О. Лексична інтерференція в західнополіських говірках. *Український діалектологічний збірник: Кн. 3. Пам'яті Тетяни Назарової*. Київ, 1997. С. 139–144.
22. Костів О. М. Сучасне діалектне мовлення з погляду динаміки. *Вісник Львівського університету. Серія філологічна*. Львів, 2016. Вип. 63. С. 164–171.
23. Куриленко В. М. Назви м'ясних продуктів у поліських говірках української мови (лінгво- географічний аспект). *Волинь Житомирщина: Історико-філологічний збірник з регіональних проблем*. 2001. № 6. С. 350–357.
24. Курило О. Б. До характеристики і процесу монофтонгізації чернігівських дифтонгічних звуків. Кн. 5. Україна, 1925. С. 14 – 38.
25. Лисенко П. С. Словник поліських говорів. Київ : Наук. думка, 1974. 259 с.
URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/UKR0001830>.
26. Майборода А. Назви страв з картоплі в поліських говірках. *XIV Республіканська діалектологічна нарада : тези доп.* Київ, 1977. С. 113–114.
27. Марєєв Д. А. Із спостережень над динамікою східнополіського діалекту : фонетика. *Українська мова*. Київ, 2017. № 3. С. 101–112.
28. Мартинюк А. П. Регулятивна функція гендерно маркованих одиниць мови (на матеріалі сучасного англomовного публіцистичного дискурсу) : дис. ... д-ра філол. наук : 10.02.04. Київ, 2006.
29. Масенко Л. Т. Нариси з соціолінгвістики : посібник. Київ : Києво-Могилян. акад., 2010. 242 с.
30. Мойсієнко В. М. Історична діалектологія української мови. Північне (поліське) наріччя : підручник. Київ : ВЦ «Академія», 2016. 284 с.
31. Ніколенко А. Г. Соціальні аспекти мовлення : посібник. Вінниця : Нова кн., 2005. 256 с.

32. Семенець О.Є. Соціальні процеси і мовна дійсність. Англійська мова в країнах Азії і Африки. Київ : Вища школа, 1984. 190 с.
33. Семчинський С.В. Семантична інтерференція мов. Київ : Вища школа, 1974. 256 с.
34. Ставицька Л. О. Арго, жаргон, сленг: соціальна диференціація української мови : монографія. Київ : Критика, 2005. 464 с.
35. Тернієвська Є. Й. Особливості вертикального та горизонтального вимірів мовної варіативності. *Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка*. Полтава, 2019. № 2 (325). С. 45–56.
36. Ткачук М. М. Західнополіський ареал і стандарт української літературної мови: чинники та механізми взаємодії. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Літературознавство. Мовознавство. Фольклористика*. 2022. № 2(32). С. 76–84.
37. Торчинська Н. М. Українська діалектологія : навчальний посібник. Хмельницький : Хмельн. нац. ун-т, 2017. 158 с.
38. Турчин Є. Д. Назви їжі на Східному Поліссі. Львів : Укр. акад. друкарства, 2012. 347 с.
39. Холодбон О. М. Метатекстові висловлювання діалектоносіїв східного полісся: особливості діалектної мови на різних мовних рівнях. *Філологічний часопис*. Умань, 2020. Вип. 2 (16). С. 87–102.
40. Чередниченко О. І. Європейська літературна мова в країнах, що розвиваються: закономірності та типи варіювання : дис. ... д-ра філол. наук : 10.02.19. Київ, 1984.
41. Шелемех В. П. Дослідження назв їжі в північному та південно-західному наріччях української мови. *Волинь філологічна: текст і контекст*. 2010. № 9. С. 190–197.

Паспортизація проаналізованих записів:

I.

1. Сльозко Марія Митрофанівна
2. 1935 року народження
3. с. Булахів Козелецької селищної громади Чернігівського району Чернігівської області
4. Дати записів: 06.05.2023, 28.04.2024
5. Записала Засенок Марина Сергіївна

II.

1. Тимошенко Ганна Петрівна
2. 1944 року народження
3. с. Сорокошичі Козелецької селищної громади Чернігівського району Чернігівської області (нині проживає у с. Булахів)
4. Дата запису: 28.04.2024
5. Записала Засенок Марина Сергіївна

III.

1. Горбунова Віра Михайлівна
2. 1946 року народження
3. с. Пилятин Козелецької селищної громади Чернігівського району Чернігівської області (нині проживає у смт. Козелець)
4. Дата запису: 23.04.2023
5. Записала Засенок Марина Сергіївна

IV.

1. Старченко Ольга Василівна
2. 1959 року народження

3. с. Булахів Козелецької селищної громади Чернігівського району Чернігівської області
4. Дати записів: 06.05.2023, 28.04.2024
5. Записала Засенок Марина Сергіївна

V.

1. Лукава Любов Андріївна
2. 1967 року народження
3. смт. Козелець Чернігівського району Чернігівської області
4. Дата запису: 23.04.2023
5. Записала Засенок Марина Сергіївна

VI.

1. Олійник Наталія Сергіївна
2. 1970 року народження
3. с. Савин Козелецької селищної громади Чернігівського району Чернігівської області (нині проживає у с. Булахів)
4. Дата запису: 28.04.2024
5. Записала Засенок Марина Сергіївна

VII.

1. Засенок Людмила Володимирівна
2. 1979 року народження
3. с. Булахів Козелецької селищної громади Чернігівського району Чернігівської області (нині проживає у м. Чернігів)
4. Дати записів: 20.05.2023, 11.05.2024
5. Записала Засенок Марина Сергіївна

VIII.

1. Степаненко Ольга Іванівна
2. 1989 року народження

3. с. Булахів Козелецької селищної громади Чернігівського району Чернігівської області
4. Дата запису: 28.04.2024
5. Записала Засенок Марина Сергіївна

ІХ.

1. Савчук Валерія Анатоліївна
2. 2003 року народження
3. с. Отрохи Козелецької селищної громади Чернігівського району Чернігівської області (нині проживає у м. Чернігів)
4. Дати записів: 02.05.2023, 13.05.2024
5. Записала Засенок Марина Сергіївна

Х.

1. Красник Єлизавета Вадимівна
2. 2009 року народження
3. смт. Козелець Чернігівського району Чернігівської області
4. Дата запису: 23.04.2023
5. Записала Засенок Марина Сергіївна

Режим доступу до записів:

https://drive.google.com/drive/folders/16y8y0biFHhXo5yW_fmQ4MfN-X6ZcIqcv?usp=sharing